

**A FOGYASZTÁSKORLÁTOS GAZDASÁG
EGYIK KORAI ELEMZŐJE:
PIERRE LE PESANT DE BOISGUILBERT**

CSATÓ KATALIN

Budapest
2000. június

KTK/IE Műhelytanulmányok 2000/4.

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Kutatóközpont

Műhelytanulmányaink célja a kutatási eredmények gyors közlése és vitára bocsátása. A sorozatban megjelent tanulmányok további publikációk anyagául szolgálhatnak.

A fogyasztáskorlátos gazdaság egyik korai elemzője: Pierre Le Pesant de Boisguilbert

Szerző: CSATÓ Katalin kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa. Cím: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon: 309-2641 Fax: 319-3136
E-mail: csato@econ.core.hu

A tanulmány az OTKA támogatásával, a „A költségvetési és monetáris politika hatása a fogyasztás alakulására II.” című, T 018197 sz. kutatási téma keretében készült.

Kiadja az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont; Budapest, 2000
A megjelenéshez pénzügyi segítséget nyújtott a Magyar Közgazdasági Alapítvány

CSATÓ KATALIN

**A FOGYASZTÁSKORLÁTOS GAZDASÁG
EGYIK KORAI ELEMZŐJE:
PIERRE LE PESANT DE BOISGUILBERT**

Összefoglaló

A „politikai gazdaságtan” a fiziokrata szellemiségben megszületett „új tudomány”, előtörténetében megkülönböztetett helyet foglal el Pierre de Boisguilbert. A közgazdaságtan első tudatos művelői között tartjuk számon. A körforgáselmélet, e jellegzetesen francia egyensúlyelmélet első megfogalmazója. Franciaország gazdasági hanyatlását, a mezőgazdasági és az ipari termelés válságát az elégtelen fogyasztással magyarázta. A szabad vállalkozás, a szabad kereskedelem, a piaci versenyben való megmérettetés, a laissez-faire társadalmi-gazdasági feltételeinek megteremtésén munkálkodott. A tanulmányt Jean-Roland Malet, a monarchia pénzügyeinek első krónikása által szolgáltatott adatok elemzése egészíti ki.

KATALIN CSATÓ

**AN EARLY THEORY OF UNDER-CONSUMPTION:
THE ECONOMICS PIERRE LE PESANT
DE BOISGUILBERT**

Abstract

Pierre de Boisguilbert's achievement is one of the most remarkable in the prehistory of the birth of „political economy”. His contribution considered to be the first analysis of the circuit, which provided the basic idea for a theory of economic equilibrium, in which the French were primarily interested. He focused on the state of the French economy, namely why the population became impoverished, and why production and income decreased. He related the re-establishment of the state of opulence to the consumption and the decline to insufficient consumption. Data on French revenues, expenditures and taxation supplied by Jean-Roland Malet, the first historian of the finances of the French monarchy are used in the preparation of the study.

TARTALOMJEGYZÉK

1.	BEVEZETÉS	5
2.	A GAZDAGSÁGRÓL	7
3.	NEMZETI SZINTEN ÖSSZEGZETT JÖVEDELEM	10
4.	A FOGYASZTÁS HAJTÓERŐ	12
5.	KITÉRÉS	29
6.	AZ ÁRAKRÓL	22
7.	A PÉNZRŐL	28
8.	EGYENSÚLY, KÖRFORGÁS	32
9.	ÖSSZEFOGLALÁS	40
10.	JEGYZETEK	42
11.	GRAFIKONOK	50
12.	BOISGUILBERT MŰVEI	53
13.	IRODALOMJEGYZÉK	62

1. BEVEZETÉS

A közgazdasági dolgok természetének felderítésével, a francia gazdaság és általános jólét előbbrevitelével foglalkozó írások sorában megkülönböztetett figyelmet érdemelnek **Pierre de Boisguilbert** művei.¹ A közgazdaságtan első tudatos művelői között tartjuk számon, azok sorában, akik a gazdaságról való elmélkedéseket az összefüggések feltárása, a jelenségek tudományos szemlélete felé terelték. A fiziokrata eszmevilág, a fiziokrata szellemiségben megszülető „új tudomány” szellemi előtörténetéhez tartozott. A közgazdaságtudomány történetét nagy tévedés lenne csak ott kezdeni, ahogy Kautz Gyula írta „a hol azt kikerekített önálló s teljes rendszerek formájában találjuk. Ez ugyanis egyfelől félreismerése volna a munkafelosztás nagy elve hatályban létének a tudom. munkásság és elmélkedés terén; – más részről annak, hogy a tud. teoriának is szükségkép meg vannak a maga fejlődési phásisai, és hogy sokszor évszázadok is eltelnek, míg egy bizonyos *eszmekör* összefüggő rendszeresb egésszé alakulva, önállóbb tudományi és irodalmi érvényre juthat.”²

Boisguilbert lázas igyekezettel kutatta a francia gazdaság hanyatlásának okait, amelynek kezdetét az 1660-as évekre tette és Colbert mezőgazdaságot háttérbe szorító iparpolitikájára vezette vissza.³ Írásait gyakorlati indíttatású tanácsoknak szánta, amelyekből a király megtudhatta hogyan növelheti bevételeit és hogyan állíthatja vissza a gazdaság "harmóniáját" "egy tollvonással". A „pénzhiányt” a hibás kincstári (költségvetési) politika által előidézett rossz gazdasági teljesítménnyel, vagyis a reálszféra zavarai magyarázta. A mértéktelen, kiszámíthatatlan és egyenlőtlen módon kivetett adók folyamatosan elszívták az adó fizetésére kötelezett alattvalók jövedelmét, lefékeztek a fogyasztás növekedését, s ez a termelés összehúzódását, a termelési lehetőségek kihasználhatlanságát okozta.

Boisguilbert feltételezte, hogy egy "sokk terápiával” a reálszféra rendje igen rövid időn belül helyreállítható, mondván, hogy a rossz törvények egy pillanat alatt korrigálhatók. Írásait meglepően erős társadalmi érzékenységgel

---

¹ Pierre Le Pesant, seigneur de Boisguilbert (1645–1714). Lásd életéről az 1* jegyzetben a tanulmány végén.

² Kautz Gyula [1868]. 65. o.

³ Jean-Baptiste Colbert (1619–1683). Lásd róla a 2* jegyzetben a tanulmány végén.

hatotta át, erről külön tanulmányt lehetne írni. Részletesen feltárta az alsóbb néposztályok nyomorúságos életkörülményeit, és az alacsony jövedelmeket egy kiszámíthatóbb, általánosabb, igazságosabb adórendszer révén kívánta emelni. Úgy gondolta, ha a jövedelem–fogyasztás–termelés–munkanélküliség egymással összefüggő láncolatban a fogyasztás irányán sikerül változtatni, akkor ez az egész, önmagát lefelé erősítő folyamat megfordul. Furcsa fíntora a sorsnak, hogy éppen az adóreform okozta bukását. Az új, életbelépő adórendszerhez nem sok köze volt, a közvélemény mégis őt ítélte el érte.

Kortársai körében művei csak mérsékelt sikert arattak. Voltaire, XIV. Lajos uralkodásának évtizedeit és a kor kiemelkedő személyiségeit megörökítő nagy, történeti opusában éppen csak megemlítette Boisguilbert könyvét.⁴ Az idők folyamán azonban az őt megillető helyre került az elméletörténetben.⁵ Viszonylag bőségesen találunk róla irodalmat az utalásoktól és hivatkozásoktól kezdve a teljesebb körű elemző, vagy egy-egy gondolatot kiemelten vizsgáló munkáig.⁶ Kevés kutató megy azonban vissza az eredeti művekig, s ezért sokszor egy téves ítélet vagy pontatlan értelmezés „öröklődik”. Magam az eredeti írásokig nyúltam vissza.⁷

⁴ Voltaire [?]. Részletesebben lásd erről a 3* jegyzetben a tanulmány végén.

⁵ „A klasszikus politikai gazdaságtan Angliában William Pettyvel, Franciaországban Boisguilbert-rel kezdődik” – írta Marx. "Boisguilbert XIV. Lajos udvarának, adóbérlőinek és nemességének elvakultan pusztító aranyéhsége ellen küzd, Petty viszont az aranyéhségben azt az erőteljes ösztönzést üdvözli, amely egy népet ipari fejlődésre és a világpiac meghódítására serkent, - ugyanakkor itt mégis az a mélyebb elvi ellentét lép előtérbe, mely jellegzetesen angol és a jellegzetesen francia közgazdaságtan közötti állandó ellentétes álláspontként ismétlődik meg. (Marx [1953] 34. o. 36–37. o.)

⁶ Magyar szerzőktől két munkát említhetünk. Mátyás Antal: *A korai közgazdaságtan története* több kiadást megért összefoglaló elméletörténeti könyvét és Horváth A. Róbert: *Boisguilbert dans la littérature économique hongroise: l'oeuvre de G. Berzevicz* tanulmányát. In: *Boisguilbert parmi nous* [1989]. Horváth A. Róbert más írásaiban is kutatta, Boisguilbert hatását a magyar közgazdasági gondolkodásra, szellemi kapcsolatát Berzeviczy Gergellyel. A nemzetközi szakirodalomban átfogó képet kapunk két publikációból: *Pierre de Boisguilbert ou la naissance de l'économie politique* [1966], (*Pierre de Boisguilbert, avagy a politikai gazdaságtan megszületése* és a Boisguilbert tiszteletére 1975-ben Rouenban rendezett nemzetközi konferencia *Boisguilbert parmi nous* (Boisguilbert köztünk van) címmel 1989-ben kiadott anyaga.

⁷ A tanulmányban említett írások E. Daire [1851]: *Economistes financiers du dix-huitième siècles* [*Tizennyolcadik századi pénzügyi közgazdászok*] gyűjteményes kötetében olvashatók. Részletes felsorolásukat lásd a 4* jegyzetben a tanulmány végén.

Korábbi írásaim módszerét követve megpróbálom közvetíteni azt, ahogyan Boisguilbert gondolkozott, amilyen problémákat látott és amilyen megoldásokat adott.⁸ Az általános értékelő elmélettörténeti áttekintések mellé tanulmányomat kiegészítésként egyféle nyersanyagként szánom, amelyből e korszak gondolatvilága szélesebb és mélyebb formában megismerhető.

Boisguilbert munkásságát röviden összegző-értékelő munkákban gyakran találkozunk két téves megállapítással, s ezekre mindjárt most szeretném felhívni a figyelmet. Boisguilbert **nem volt merkantilista**, sőt a leghatározottabban ellene volt a merkantilista elgondolásoknak. És **nem sorolható a mennyiségi pénzelmélet tipikus képviselői közé sem**. Azok közé a nemzetgazdasági írók közé tartozott, akik – Kautz nagyívű összegzésében – "a merkantilizmus félszégeit csak hamar átlátták, ... az aranynak és ezüstnek egyedüli fontosságát kétségbe vonták; a szabadkereskedés és szabad ipar elvét tudományosan kifejtették; a földművelésnek nemzetgazdasági szükségességét és fontosságát kimutatták az érték-, ár- és forgalmi elméletet számos, alapos nyomozások alapján tökélyesbítették; a munkaemberi erőfeszítés jelentőségére odautaltak; s egyszóval a merkantilistákénál okvetlenül ésszerűbb teljesebb és jogosultabb nemzetgazdasági terv- és eszmekört fejtettek ki."⁹

2. A GAZDAGSÁGRÓL

A gazdasági irodalom századokon át a gazdagság mibenlétének megfejtésére összpontosított. Mi a gazdagság, miből áll és hogyan növelhető, modern nyelven szólva, melyek a növekedés tényezői. Korán kialakult Európában egy olyan gondolkodási irány, amelynek képviselői az állam illetve az államot megjelenítő király hatalmát és erejét az ország népességének vagyonságával, a király gyarapodását a közvagyonosodásával kötötték össze. Észrevették, hogy csak tehetős polgárok képesek annyi adót fizetni, amennyiből az uralkodói kincstár megtölthető. Boisguilbert is első munkájának már az alcímében azt ígérte, hogy megvizsgálja a király

---

⁸ Csató Katalin [1996], [1997].

⁹ Kautz [1863] 46. o.

"javai csökkenésének okát és az orvoslás módját, egy hónap alatt előteremtve mindazt a pénzt, amelyre a királynak szüksége van, és gazdaggá teszi az embereket".¹⁰

Boisguilbert kiindulópontja is a gazdagság, *la richesse* meghatározása volt, az a kérdés, hogy a vagyont gazdasági értelemben hogyan kell felfogni. A merkantilista válasz, mint ismeretes, úgy szólt, hogy a gazdagság pénzben testesül meg, ezért az arany és ezüst pénz mennyiségén mérhető. Az uralkodók és a nemzetek gazdagsága nemesfémlészetük nagyságával áll arányban.

Boisguilbert a gazdagságot az anyagi javak (és szolgáltatások) összességével, a reáljavak mennyiségével jelenítette meg. Az őstermelés termékeivel és az iparkodás eredményeivel, általában a munkával létrehozott javakkal. És a birtoklásukból származó élvezettel, merthogy valódi céljuk szerint az emberi vágyak kielégítésre szolgálnak.

„(Franciaország) azért nagy és hatalmas, mert bőséggel megtermeli a létfenntartáshoz szükséges javakat, nagyszámú népességét el tudja látni és juttat belőlük azoknak, akik hiányt szenvednek belőlük, szomszédainak, akik nem lévén hasonlóan előnyös helyzetben a kellemes és felesleges dolgokat mind kiviszik, hogy Franciaországtól létfenntartási termékeket kapjanak cserébe.”¹¹

Ebből a gazdagság meghatározásból a korábitól gyökeresen más gazdaságpolitika következett: az ország anyagi és pénzügyi felvirágoztatását valójában a hazai termelés és fogyasztás, a reálszféra bátorítása hozza meg. Boisguilbert-nél a két állítás: "önmagában a pénz nem gazdagság" és "a javak a gazdagság" szorosan összetartozott. Később, a század folyamán a hangsúly a tétel második részére került és a fiziokraták elméleti rendszerének alapjává vált. Napjainkban hasonló vita a

---

¹⁰ "la cause de la diminution de ses biens, et la faculté du remède, en fournissant en un mois tout l'argent dont le roi a besoin, et enrichissant tout le monde". (Boisguilbert: *Détail*, p. 163. In: Daire [1851])

¹¹ "Sa puissance vient de ce que, produisant toutes sortes de choses nécessaires á la vie en assez grande abondance, non - seulement pour nourrir une grande quantité d'habitants qu'elle renferme, mais encore pour en faire part á ceux qui en manquent, elle se trouve en même temps environnée de voisins qui, n'ayant pas le même avantage, épuisent leurs contrée pour trouver quelque chose de propre aux délices et au superflu, afin de changer avec elle contre le nécessaire: " (Boisguilbert: *Détail*, p. 164. In: Daire [1851])

reálfolyamatok vagy pénzügyi folyamatok elsőbbségéről folyik, arról, hogy valódi egyensúlyba kerülhet-e a gazdaság pusztán pénzügyi oldalról.

Boisguilbert a javak körét az anyagi javaknál szélesebben értelmezte, a szellemi javakat is belevette.

"az igazi gazdagság a teljesség élvezetéből áll, amelybe tehát nemcsak az élethez nélkülözhetetlen dolgok, hanem mindaz, ami azokon kívül esik, s mindaz, ami az érzékeknek örömet okozhat beletartozik.. "¹²

Ebből az is következett, hogy Boisguilbert az ember minden szükségletet elismerte és hasznosnak tartotta. De kielégítésüket nem egyformán fontosnak.

Forrásuk szerint két termelési ágának, a földművelésnek és az ipar(kodás)nak termékeit említette. Az első csoport egyértelműen a mezőgazdaság produktumait jelölte, míg a második egy szélesebb kategória volt, amelybe az összes, nem mezőgazdasági tevékenység terméke tartozott. Ide sorolódtak tehát az iparcikkek, a kereskedelmi, szállítási és szellemi (ügyvéd, orvos, színész, stb.) tevékenységek szolgálatai is.

A szükségletek jellege szempontjából elkülönítette az élethez szükséges javakat a "fölös" javak *les superflus* körétől. Mindenfajta jószágot hasznosnak tartott, de nem egyformán fontosnak. Fontosságuk szerint a létfenntartáshoz nélkülözhetetlen, a kényelmet szolgáló és bőséget nyújtó javak rangsorát állította fel.¹³ Azon a véleményen volt, hogy a termeléssel e rangsort kell követni. A lakosság alapvető szükségleteinek kielégítésétől "felfelé" haladva az újabb és újabb szükségletek teljesítése felé, az

---

¹² "en quoi consistait la véritable richesse, savoir en une jouissance entière, non-seulement des besoins de la vie, mais même de tout le superflu et de tout ce qui peut faire plaisir à la sensualité..." (Boisguilbert: *Dissertation*, p. 383. In: Daire [1851])

¹³ "*Les richesses nécessaires, commodes et superflus*". *Les richesses nécessaires*, a (lét)szükségleti javakhoz négy termék tartozott: a búza, a bor, a só és a vászon. *Les richesses commodes*, a kényelmi javak, ma a társadalmi minimumot biztosító javak körét ölelnék fel. A tágabban vett létfenntartáshoz nem nélkülözhetetlen, ezeken felül lévő összes többi jószág *les richesses superflus*. A szükségleti rangsor egyben kielégítésük időbeli sorrendiségét is, tehát termelésük időbeli rendjét is jelentette. E rangsort Boisguilbert többször, több munkájában is finomította. Egyik változatban: *nécessaire - commode - délicat - superflu - magnifique - excès que la vanité a inventé* (a hivalkodás minden más leleménye.)

államban eluralkodik majd a harmónia, "amelyet egy felső hatalom irányít láthatatlanul."¹⁴

Boisguilbert próbálkozott a javak és tőkejavak megkülönböztetésével. A tőkejavakon belül időnként elkülönítette a reáltőkét az akcidentális tőkétől. Reáltőke a föld, jövedelme a földjáradék. Akcidentális tőke a hivatali tisztségek, a törvényszéki állások stb., megvásárlására fordított pénz, amelyekből bevétel származott csakúgy, mint a vámházak, a malmok működtetéséből.¹⁵ Későbbi munkáiban Boisguilbert az akcidentális tőkét nem kezelte önállóan.

A nemzetvagyon tehát felfogásában az egy év során előállított mezőgazdasági és nem mezőgazdasági termékek együttese. Legfőbb forrásai, a növekedés tényezői: a népesség, a természeti tényezők (a föld termelékenységé, az ország éghajlata), a termelésbe fektetett munka és az ország vezetőinek alkalmassága. Amint

"Spanyolország és Hollandia példája is világosan mutatja, a vezetők alkalmassága vagy alkalmatlansága legalább olyan mértékben befolyásolja egy ország gazdagságát, mint természeti adottságai" – írta.¹⁶

---

¹⁴"..l'harmonie de la république, qu'une puissance supérieure régite invisiblement" (Boisguilbert: *Détail*, p. 201. In: Daire [1851])

¹⁵ *Les fonds réel*, a reáltőke. *Les fonds par accident*, az akcidentális tőke. Boisguilbert: *Traité*, p. 325. In: Daire [1851]. Franciaországban az állami hivatalokat, tisztségeket stb. vásárolni lehetett. Egy-egy állásért elég nagy summát kellett fizetni, de a pozícióval járó jövedelem a "befektetőt" illette meg. Daire-től tudjuk, hogy 1665-ben elkészült egy tervezet, amelynek szerzője szabályozni akarta az árakat a piacon és össze is egy listát a javasolt árakról. Például a párizsi törvényszéki elnöki poszt ára 350,000 *livre*, a számszék első elnökének posztja 400,000 *livre* lett volna. In: Daire [1851] p. 229 Tudjuk, hogy Boisguilbert szülei Nicolasnak, Pierre testvérének a parlamenti tanácsosi tisztséget Rouenban 59.000 *livre*-ért vásárolták 1675-ben. (Hecht [1966]: *La vie de Pierre de Boisguilbert*. p. 138. In: *Boisguilbert ou la Naissance...*[1966].)

¹⁶ "...l'exemple de l'Espagne et de la Hollande montre évidemment que l'habileté ou la méprise de ceux qui gouvernent y contribue pour le moins autant que la nature." (Boisguilbert: *Détail*, p. 218. In: Daire [1851])

3. NEMZETI SZINTEN ÖSSZEGZETT JÖVEDELEM

Boisguilbert fogalomtárában megjelenő nemzeti jövedelem, *le revenu national*, a nemzet szintjén összegzett egyéni jövedelmek összege, tehát nem egy speciálisan meghatározott mutató. A mezőgazdasági és ipari termékek (szolgáltatások) eladásából befolyó pénzbevételek automatikus összege. Nem a "többlettermék", az ún. tiszta termék *le produit net* jövedelemformája, tehát nem tiszta jövedelem, mint később a fizio-kratáknál. Egyszerűen mindenfajta jövedelem summája. Nem merül fel nála, hogy melyik munka produktív, érték alkotó és melyik munka nem az.

Megjelenési formáját tekintve általában, nem következetes minden írásában, négy fajta jövedelmet tartott számon: a földjáraadékat, a profitot, a tőkejövedelmeket és a munkabéreket. A profiton, amely a földtulajdonhoz kötődik, a tulajdonos és a bérlő osztozik, a (pénz) tőkejövedelmek mögött lakások bérbeadásából, nemesi, katonai, pénzügyi tisztségek vásárlásából, pénzkölcsönzésből és váltókból keletkező bevételek állnak, a munkabérek a kétkezi munka és a kereskedés ellenértékei¹⁷

Természetesen nem arról van szó, hogy Boisguilbert kidolgozott volna egy tudatos, világosan átgondolt jövedelem-elméletet. Inkább amolyan tapogatózó lépéseket tett a bevételeknek valamiféle makroszintű

---

¹⁷ "Tous les biens de la France... consistent généralement parlant, en deux genres savoir: les fruits de la terre, qui étaient les seuls dans la naissance, ou plutôt l'innocence du monde, et les biens d'industrie, ce qui se réduit encore aux quatre sortes d'espèces suivantes: ces mannes de la terre, et la propriété des fonds qui les font naître, et qui partage le profit entre le maître et les fermiers, qui est le seconde espèces; la troisième est formée par le louage des maisons de villes, les rentes hypothéquées, les charges de robe, d'épée et de finance, l'argent et les billets de change; et la quatrième, enfin, consiste dans le travail manuel, et le commerce tant en gros qu'en détail. " (Boisguilbert: *Traité*s, p. 325. In: Daire [1851].) Eredetileg, a világ keletkezésekor csak az volt, amit a föld magától adott, ezek a föld termékei, *les fruits de la terre*. Az emberi tevékenység, a munkálkodás eredményei, *les biens d'industrie* négyféle jövedelmet adnak. Ezek: a földjáraadék, „les mannes de la terre”, a „föld ajándéka” földművelésből származik és a földtulajdonhoz kapcsolódik, a profit, a földművelés haszna, amelyen osztozik a tulajdonos és a bérlő. Továbbá vannak a városi házak bérbeadásából, az örökjáraadékokból, stb. származó jövedelmek. Végül pedig a kétkezi munka és a kis és nagykereskedelmi tevékenység jövedelme. A „bien” szó korabeli értelmezése problémákat okoz. Jelentette a „jószágot”, „vagyon”, de Boisguilbert használta „jövedelem” értelemben is.

összefogása-rendszerezése irányába.¹⁸ A profitot a gazdálkodás hasznán való osztozkodásból származtatta, amely megilleti a bérlőt, miután saját és családja megélhetésének költségét a terméseredményből elvette. A jövedelemelosztási elméleten belül, a reziduális vagy maradékelméleti felfogás megjelenéséről van itt szó, amelyet a fiziokraták is követtek.

A nemzeti jövedelem fogalmával Boisguilbert inkább bizonyítani kívánta a király számára, hogy a kincstár folyamatos gyarapodását a lakosság javuló anyagi helyzete hozza.

"A világ bármely országában a fejedelem jövedelme alattvalói jövedelmére épül, pontosabban a bérlők jövedelmére, az uralkodók ugyanis annyit és csak annyit képesek beszélni, amennyi arányban áll azoknak az anyagi helyzetével, akik a földeket megművelik, amekkora adó megfizetésére őket a földből kivont termék képessé teszi."¹⁹

A jövedelem fő forrását a mezőgazdaságban látta, az összes többi tevékenységi ág eredményeit hasznosítja. Ezért is írta, hogy

"a legtermékenyebb országoknak sem veszi fejedelmük sok hasznát, ha területeit nem lakják be az emberek és kis számú népessége okán földjei műveletlenül maradnak."²⁰

Később ehhez még hozzátette, hogy a földterület akkor lakják be az emberek, ha el is fogyasztják, illetve felhasználják azokat a termékeket, amelyeket megtermeltek.²¹

---

¹⁸ Franciaországban a nemzeti jövedelem 84 millió livre volt 1688-ban, csaknem kétszer akkora, mint Angliában. (100 millió livre-nyi adóssága viszont hatszorosa volt az angolénak. Ezek az adatok Davenant 1698-ban megjelent *Discourses on the Public Revenues of England (Értekezések Anglia közjövedelmeiről)* című munkájából valók. (Depeyrot [1996] p. 484.)

¹⁹ "... la base des revenus de tous les princes du monde ne soient ceux de leurs sujets, qui ne sont à proprement parler que leurs fermiers, les souverains n'étant en pouvoir de rien recevoir plus ou moins, qu'à proportion que ceux qui font valoir les terres sont en état, par le produit qu'ils en tirent, de leurs payer des tributs. (Boisguilbert: *Factum*. p. 253. In: Daire [1851])

²⁰"Ce qui fait que les pays les plus fécondes non habités et par conséquent cultivés, à cause du petit nombre d'hommes, sont presque entièrement inutiles à leur prince." (Boisguilbert: *Factum*. p. 261. In: Daire [1851])

4. A FOGYASZTÁS HAJTÓERŐ

Elérkeztünk Boisguilbert központi gondolatához. A gazdagság értelmét, végső kiteljesedését a fogyasztásban nyeri el, az ember kielégítheti vágyainak teljes skáláját. A fogyasztás a termelési folyamat célja, s egyúttal a következő termelési folyamat elindítója. A fogyasztás hajtóerő, amely működésbe hozza, és működésben tartja a gazdasági rend egymásba kapaszkodó elemeit, amely a pénzt folyamatosan mozgásban tartja. Ha az állam az adórendszeren keresztül folyamatosan apasztja az elkölthető jövedelmeket, akkor a fogyasztás "sérül", és a termelés, s ezzel a gazdaság automatikusan egy egyre szűkülő pályára kerül.

A széles értelemben vett fogyasztás Boisguilbert rendszerében különös hangsúlyt kapott. A fogyasztás vásárlás, jövedelmek elköltése, és ezzel jövedelmek teremtése. A fogyasztás kereslet az eladásra felkínált termékek iránt. Ha az emberek költenek, akkor az áruk elkelnek, az eladók-termelők bevételhez jutnak, amelyből létfenntartásukat és a következő időszak termelési költségeit képesek fedezni. Fogyasztás hiányában nincs kereslet, a termékek eladatlanul maradnak, mert ha nincs aki vásároljon, tehát nincs kinek eladni, akkor nem lehet bevételhez jutni, jövedelemre szert tenni.²²

"A napszámos, alighogy kezébe számolták bérét, betér a kocsmába és iszik egy pint bort méltányos áron; a kocsmáros, ahogy borát eladta újabbat vásárol a bérlőtől vagy a szőlősgazdától, a szőlősgazda a kapott pénzből fizet a tulajdonosnak, aki munkással dolgoztat, és a tulajdonos valamilyen szenvedélyének hódolva az összeget tetszése szerint elköltheti, építkezik, vagy tisztséget vásárol érte, esetleg többet fogyaszt azzal arányosan, ahogyan megfizetik, akik a földeket művelik."²³

---

²¹ „...que le pays soit cultivé, et par conséquent habité, non seulement pour le ménagement des terres et du commerce, mais aussi pour la consommation de ce qui excroît.” (In: Pierre de Boisguilbert *ou la naissance...* [1966] p..

²² Boisguilbert forrásától függetlenül minden jövedelmet *revenu*-nek nevezett, szemben a fizikokratákkal, akik csak a földtulajdonosok járadékára használták.

²³ "En effet, un journalier n'a pas plutôt reçu le prix de sa journée, qu'il va boire une pinte de vin, étant à un prix raisonnable; le cabaretier en vendant son vin en rachète du fermier ou du vigneron; le vigneron en paye son maître, qui fait travailler l'ouvrier, et satisfait sa passion ou à bâtir, ou à acheter des charges, ou à consommer de quelque manière que ce puisse être, à proportion qu'il est payé de ceux qui font valoir ses fonds." (Boisguilbert: *Détail*, p. 200. In: Daire [1851]) "Az, hogy a mészáros mennyi

– példázza Boisguilbert a jövedelmeknek jövedelmeket fenntartó körforgását. Ezt a láncolatot szakítja meg a termék árának emelkedésével járó adó kivétel. Ha egy pint bor ára 4 garasról 10 garasra emelkedik, mert váratlanul 6 garas adót vetettek ki rá, akkor a napszámos kénytelen vizet inni, és ezzel a további kiadások elmaradnak.²⁴

Gondolatmenetében minden eladó vásárló és minden vásárló eladó is egy személyben.²⁵ Amikor mindenki ártermelő és jövedelme áru eladásból származik, vagyis ha minden jövedelem árbevétel-függő, akkor a kiadások visszafogása természetesen törést okoz. Ebben az értelemben fogalmazta meg majd a fiziokraták munkásságában kiteljesedő gondolatot, hogy

"elvként szögezhetjük le, hogy a jövedelem és fogyasztás egy és ugyanaz a dolog; s ami ártalmára van a fogyasztásnak, ártalmára van a jövedelemnek is."²⁶

Boisguilbert-nél a fogyasztás olyan gyűjtőkategória, amely jelenti a javak fizikai elhasználásának, megsemmisítésének folyamatát, és jelenti a jövedelmek elköltését, a fogyasztói és a pótlás jellegű beruházási kiadásokat. Az egyes emberek, az egyes háztartások élelmiszerre, ruházatra, lakásra fordított kiadásait, valamint a folyó termelési költségként vetőmagra, trágyára, munkabérre stb. fordított összegeket. E. Daire-rel kezdődött, s többször is felbukkantak olyan nézetek, amelyek szerint

---

húst ad el, attól függ, mennyit és milyen áron vásárol meg tőle vevője, a szabó. Ez pedig attól függ, hogy milyen eredménnyel vezeti üzletét az utóbbi, ami viszont ismét vevője, a csizmadia szükségleteinek és vásárlóerejének a függvénye. Az ő vásárlóereje megint csak azok szükségleteitől és vásárlóerejétől függ, akik számára ő termel, és így tovább mindaddig, amíg olyan valakire találunk, akinek jövedelme abból ered, hogy a mészárosnak adja el termékét" - olvashatjuk Schumpeternél (Schumpeter [1980] p. 46.) Noha Schumpeter nem hangsúlyozta, elmélete a gazdasági élet körfolyamatáról erősen magánviseli Boisguilbert szellemiségét, és a franciák hatását. Munkásságukat jól ismerte, tanúsítja ezt *History of Economic Analysis*, kiváló elmélet-történeti munkája is.

²⁴A bor-adó mindig gyűlölt adónem volt a nép szemében.

²⁵Ez nem a Say-féle tétel megfelelője, – ahogy például Henri Denis is véli. (Denis [1966] p. 151.) Boisguilbert nem azt állítja, hogy minden vásárlás egyúttal vétel, ezért nem lehet túltermelés a termékek szabad cseréjén alapuló piacgazdaságban. Éppen ellenkezőleg azt látja, hogy az eladást automatikusan nem követi vétel. Ezért elvárás-ként, követendő gazdasági magatartásként fogalmazza meg, hogy aki eladott az költsön, akinek kezébe pénz került ne tartsa magánál, ne akassza meg áramlását.

²⁶"... on établit pour principe, que consommation et revenu sont une seule et même chose; et que la ruine de la consommation est la ruine du revenu;" (Boisguilbert: *Détail*, p. 183. In: Daire [1851].)

Boisguilbert próbálkozott a kiadások termelő és steril jellegének megkülönböztetésével. Ez azonban teljesen hamis beállítás, éppen ellentétes gondolkodásával. Nála csak az el nem költött, a teaurált pénz "steril" és minden kiadott pénz "produktív", mivel fontosnak azt tartotta, hogy az emberek költsék el pénzbevételeiket. Arról sincs szó tehát, hogy Boisguilbert általában a pótlásra fordított kiadásokat, vagyis a "beruházásokat" a fogyasztói kiadásokkal szemben meddőnek tartotta volna. De felfigyelt arra a problémára, amelybe a közgazdasági elmélet művelői Keynes után fognak ütközni, hogy a beruházás a gazdasági egyensúlyt csak akkor biztosítja, ha a belépő kapacitással egyidejűleg a kereslet is emelkedik. Ezért "sterilnek" mondta azt a fajta beruházást, amelyet nem követett kereslet-emelkedés, a beruházás nyomán megnövekedett termékmennyiség nem akadt vevőre a piacon.²⁷

Boisguilbert a 17. század végén tapasztalt rossz gazdasági helyzetet tehát abból vezette le, hogy az évtizedeken át sorvadó lakossági fogyasztás a mezőgazdasági és az ipari termelés lendületét visszafogta. Többfajta számítást is végzett erre vonatkozóan, pontosabban több adatot is közölt, mely szerint a visszaesés mértéke nagyjából 50%-os volt.²⁸ A volumenében csökkenő, a nem kellő nagyságú **elégtelen fogyasztás**, *le défaut de la consommation* következménye, hogy a gazdaság termelési lehetőségei alatt teljesít. A növekedés nem éri el azt a mértéket, amelyre az erőforrások alapján képes lenne, mert „a fogyasztást szűk börtönben tartják.”²⁹ (A termelők nem művelik meg az összes földterületet, és nem alkalmaznak több munkást, minthogy termékeik iránt nincs nagyobb kereslet.)

---

²⁷ "... parce que n'y ayant point de culture qui ne demande des frais, ils tourment en pure perte avec les fruits lorsque la consommation ne se fait point." "... a gazdálkodás költségekkel jár, amelyek eredményükkel együtt veszteséget hoznak, ha nincs fogyasztás." (Részletesebben olvasható erről a kérdéstről Jean Féry tanulmányában: *La Tonalité contemporaine de la pensée de Boisguilbert* (In: *Boisguilbert parmi nous* [1989] p. 123.)

²⁸ Boisguilbert-től nem tudjuk meg pontosan, hogyan számolt. Két dolgot vett figyelembe. Az árváltozásokkal "deflált" jövedelmeket, vagy inkább bevételeket, továbbá a tényleges és potenciálisan elérhető jövedelem különbségét. Mekkora lehetett volna a jövedelem, ha minden földet művelnének, és minden ember dolgozna. A viszonyítás bázisa 1660, vagyis az az év, amikor Boisguilbert szerint a nemzeti jövedelem és a király jövedelme a legmagasabb volt. (Boisguilbert: *Détail*, pp. 165-169. In: *Daire* [1851.]

²⁹ *Pierre de Boisguilbert ou la naissance...* [1966] p. 388.

"Mindenki tanúsítja, hogy Franciaországban mindenki jövedelme csökkent annak következtében, hogy a földeken a termelés visszaesett a termények eladási árában és a mennyiségük növekedésében bekövetkező csökkenés miatt, és hogy mindkettő az elégtelen fogyasztás következménye volt, amely hasonlóképpen a felére esett vissza, s a világon bármi feleslegessé válhat, amire nem tartanak igényt. Tehát ha meg akarjuk tudni milyen okok vezettek Franciaország tönkremeneteléhez, nem kell mást tennünk, mint megkeresni a fogyasztás visszaesésének okait."³⁰

Az a földtulajdonos, aki nem kapja meg járadékát – írta, először a felesleges dolgok vásárlását fogja korlátozni, s ha dolgai nem rendeződnek, fokozatosan leépíti fogyasztását, a kényelmi cikkektől egészen az alapvető termékekig. A jövedelmek csökkenését éppúgy, mint növekedését a fogyasztás szerkezetének megváltozása meghatározott rendben követi.

Az elégtelen fogyasztás állapotának kialakulásához Boisguilbert véleménye szerint a helytelen adórendszer vezetett: a közadók magas mértéke, az aránytalan teherviselés és a kivetés rendszertelensége. A kis és közepes jövedelmeket terhelő kiszámíthatatlan és önkényes személyi jövedelemadók (*taille*), továbbá a termékek eladására és kivitelére kivetett forgalmi adók (*aides*), valamint a vámforgalmi adók (*douane*) rendszere.³¹ Az adózás utáni – vagy, ahogy ma mondanánk – a rendelkezésre álló jövedelmek csökkentek a személyi jövedelemadók növekedésének arányában, és az árak megemelkedtek a vámforgalmi adók és a forgalmi adók arányában. A fogyasztói kereslet az egyre kisebb elkölthető jövedelem és az egyre magasabb árak kettős szorításába került szorult. A fogyasztók hirtelen, írta Boisguilbert Desmaretz pénzügyminiszternek küldött levelében „a fogyasztás állapotán kívül kerültek”.³²

---

³⁰ "On a prouvé les diminution de tous les revenus de la France par celle du produit des fonds, tant dans le prix de la vente des denrées, que dans la quantité de leur croissance, et que l'un et l'autre étaient l'effet du défaut de la consommation, qui était pareillement diminuée de moitié, tous les biens du monde étant inutiles, á moins qu'ils ne soient consommés. Ainsi, pour trouver les causes de la ruine de la France, il ne faut que découvrir celle de la ruine de la consommation;" (Boisguilbert: *Détail*, p. 172. In: Daire [1851].)

³¹ Az adórendszerről részletesebben lásd az 5* jegyzetben a tanulmány végén.

³² "...le désordre ne vient que parce que les consommateurs sont quelquefois mis tout á coup hors d'état de consommer." A levél kelte 1704. július 20. (In: *Pierre de Boisguilbert ou la naissance ...* [1966] *Correspondance de Boisguilbert* p. 320.)

Boisguilbert a gazdasági változások megítélését a jövedelmek és árak egymáshoz viszonyított változásának vizsgálatához kötötte. Amikor azzal győtrődött, hogy a gazdasági folyamatok időbeni lefutását valahogy kifejezze valójában **reálfolyamatok** elemzésével próbálkozott, bár magát a reál kifejezést nem használta. Közvetve, történelmi példákkal igyekezett érvelni.

1582-ben III. Henrik 35 milliós jövedelmét élvezve gazdagabb volt, ismételte számtalanszor írásaiban, mint XIV. Lajos 112 millió birtokában. Mert ha búzában számolnánk, – írta, akkor III. Henrik 35 milliója ma 175 milliót érne, a búza ára ugyanis az eltelt évtizedek alatt ötszörösére emelkedett. (8 garasról 40 garasra.)

"Egy párizsi munkás, aki 40–50 garast keres meg ma naponta, akkoriban csak 4 dénárt keresett, vagyis a századrészét annak, amennyit ma kapna kézhez, mégis legalább olyan kényelmesen élt, mivel a dolgok arányosak voltak: és abból a 4 dénárból ugyanazokat a szükségleteit fedezhette, mint az azonos foglalkozást űző ma, 50 garasból." – folytatta gondolatmenetét.³³

Hiába rendelkeznek az emberek névlegesen nagyobb összegekkel, ha kevesebb jószágot képesek megvásárolni, ha életkörülményeik az idők folyamán nem javulnak. A gondolat, hogy az ország gazdagsága nem névleges pénzmennyiségével arányos, hanem a megszerezhető jószágmennyiséggel, voltaképpen a **pénz** reálértékének, **vásárlóerejének**, a pénz egy egységén vásárolható jószágmennyiség jelentőségének felismerése.

A termelés növekedése Boisguilbert megközelítésében tehát a vásárlóképesség által korlátozott fogyasztás, a reálfogyasztás korlátjába ütközött. A produktumok iránti elégtelen kereslet következtében nem képződik újra sem az egyes emberek, sem a nemzet jövedelme. Feltételezhetően úgy látta, hogy a termelés, a mezőgazdasági termelés

---

³³ "...qu'un ouvrier dans Paris, qui gagne aujourd'hui 40 ou 50 sous par jour, ne gagnait en ce temps-là que 4 deniers, c'est-à-dire la centième partie de ce qu'il fait á présent; toutefois il vivait avec autant de commodité, parce que toutes choses y étaient proportionnées: il avait ses besoins avec ses 4 deniers comme font ceux du même métier aujourd'hui avec leurs 50 sous." *A sou és a denier*, magyarul garasnak és dénárnak szokták fordítani, a korabeli hivatalos elszámoló pénz, a *livre tournois* kisebb egységei. A *Tours*-ban vert *livre*, 1 *livre tournois*=20 *sous*=12 *deniers*. E példázat túl nagyvonalú. Egyrészt már maga a számítás is pontatlan, másrészt, kifejezetten javult a munkások helyzete, ha munkabérük alakulását a búza árával vetjük össze. (Boisguilbert: *Détail*, p. 170. In *Daire* [1851].)

rugalmasan képes követni a nagyobb fogyasztói keresletet. (Az investíció bizonyos típusa, mint már említettem, a fogyasztási kiadások egyik elemeként került szóba.)

Boisguilbert valójában a jövedelem elköltését, a kiadást a nem-kiadással, mint a nem hasznosított, "holt" jövedelemmel állította szembe. A konjunktúrára váró, rossz gazdasági helyzetben a folyó kiadások növelése mellé állt, akár a vagyon, a tőke felélése árán is. Amikor a dolgok rosszul mennek, a legrosszabb megoldás – vélte, ha az emberek maguknál tartják pénzüket, és nem költenek, inkább lemondanak a kamatról, minthogy pénzüket kockáztassák, s ezzel a bajokat csak súlyosbítják. Ma azt mondanánk, hogy a pénztartás *opportunity cost*-ja a feláldozott kamat. Boisguilbert a maga módján megfogalmazta az ún. takarékosági paradoxont. Ha az egyes emberek elkezdenek többet megtakarítani, megtörténhet, hogy a megtakarítás összege makroszinten nem emelkedik, mivel a megtakarításra való törekvéssel együtt a fogyasztás mérséklődik, amely a jövedelem és a foglalkoztatottság csökkenését vonhatja maga után.

Boisguilbert által elgondolt keresleti függvény Keynes szellemében mai szimbolikával így írható le: $D=C(Y)+I+T$, ahol $C(Y)$ a fogyasztási függvény, I a beruházás, T az adó, amely a G köz(kormányzati)kiadások helyébe lép. Minden tag reálmennyiség, a reálfogyasztási kiadás, a reáljövedelem függvénye. Boisguilbert gondolatmenetében fogyasztás = kereslet, $C=D$, kereslet = rendelkezésre álló jövedelem, $D=Y-T$, akkor e logikát követve fogyasztás = kereslet = rendelkezésre álló jövedelem, $C=D=Y-T$. Abban az esetben, ha $D=Y-T < Y$ akkor a túlkínálat állapotába került a gazdaság, az adózás, ma úgy mondanánk, hogy a költségvetési politika következtében. Mindenegy plusz talléradó egy tallérral jobbra, és egy tallérral lefelé, az alacsonyabb fogyasztási szint felé tolja el a keresletelemzésben jól ismert CC függvénygörbét. (CC a fogyasztási görbe a GNP függvényében ábrázolva. Lefutása a fogyasztási hajlamtól függ). Amikor a kormányzat megemeli az adókat és közben, mondjuk, konstans szinten tartja kiadásait, akkor depressziós hatást gyakorol a nemzeti össztermékre.

A fogyasztás várható alakulására nézve is közel jutott a keynesi összefüggés felismeréséhez, t.i. ahhoz, hogy a fogyasztási hajlandóság (keresztmetszetileg) a jövedelem csökkenő függvénye. Az alacsony jövedelmektől a magasabb felé haladva a jövedelmekhez viszonyítva rendre kisebb fogyasztási hányadokat találunk. Ugyan nem fogalmazta meg ebben az általánosított formában, de erről volt szó, amikor azt

bizonygatta, hogy a kis jövedelmű emberek jövedelmüknek nagyobb hányadát költik fogyasztásra, mint a nagy jövedelműek. Az adók mérséklésével a fogyasztás bázisát akarta kiszélesíteni a magasabb fogyasztási határhajlandóságú fogyasztók, a kisemberek, *le menu peuple* irányába.

„egy tallér a szegény ember, vagy egy kis kereskedő zsebében százszor hatékonyabb, vagyis több jövedelmet jelent, mint a gazdag embernél, mivel ők ezt a szerény összeget naponta és folyamatosan megújítják; a gazdag ember ellenben hatalmas pénzeket hevertet tétlenül hónapokig, sőt évekig is ládáiban, kapzsiságból vagy egy nagyobb üzletre várva.” – gyakorta idézett gondolata.³⁴

Boisguilbert még egy további ponton közel került *Keynes*hez. Ez pedig a fogyasztói kiadások jövedelem multiplikáló hatására való ráérzés. Annak felismerése, hogy a fogyasztói kiadások változása megsokszorozódva jelenik meg a társadalom összes jövedelmének változásában.

Egy millió fogyasztásra fordítva többet jelent, mint tíz millió "el nem fogyasztott" pénz, – hangoztatta,

"mivel ez az egy millió ezerszer megújul és minden lépésében azonos nagyságú jövedelmet teremt, ellenben tíz millió egy bőröndbe zárva az állam számára nem hasznosabb, mint drágakövei".³⁵

Boisguilbert tehát észrevette, ha a piaci szereplők az egyszer kiadott, forgalomba került összeget forgalomban tartják, mert újra meg újra fogyasztásukra kiadják, akkor a jövedelem többszörösére növekszik. Felismerte, hogy a változás nagysága függ a jövedelemből fogyasztásra

---

³⁴ "...qu'un écu chez un pauvre ou un très menu commerçant fait cent fois plus d'effet, ou plus de revenu que chez un riche, par le renouvellement continuel et journalier que souffre cette modique somme chez l'un; ce qui n'arrive pas á l'égard de l'autre, dans les coffres duquel des quantités bien plus grandes d'argent demeurent des mois et des années entières oiseuses, et par conséquent inutiles, soit par corruption de coeur aveuglé par l'avarice, ou dans l'attente d'un marché plus considérable." (Boisguilbert: *Dissertation*, p. 401. In: Daire [1851].) *Ecu*, magyarul tallér, korabeli aranypénz. E gondolathoz fűzött lábjegyzetében Daire értetlenségét fejezte ki. Egy tallér értékét tekintve egy tallér a szegényeknél és gazdagoknál is - írta, és egy tallér akár jövedelem formájában, akár tőke formájában egyformán hasznos a gazdaság számára. Daire nem vette észre, hogy a pénz forgási-sebességéről van szó, amelynek változása gazdasági folyamatokat befolyásoló tényező.

³⁵ „parce que ce million renouvelle mille fois, et fera pour autant de revenu á chaque pas, tandis que les dix millions restés dans un coffre ne sont pas utiles á un Etat que si c'était des pierres;" (Boisguilbert: *Détail*, p. 200. In: Daire [1851].)

fordított hányad nagyságától. Példájában a multiplikátor hatás jelenik meg abban a speciális esetben, amikor a kiadások áramából nincs elszivárgás. Tehát a kiadási (fogyasztási) hajlandóság egy, a multiplikátor végtelen és elméletileg a folyamat örökké tarthat.

5. KITÉRÉS

Bármilyen rossz volt és bármilyen feszültségeket okozott is az adórendszer, a lakosságtól elvont jövedelmek az államkincstárba folytak be, a bevételek az államkincstárt gyarapították. A kérdés az, hogy ennek elköltése miért nem emelte meg a belföldi fogyasztás szintjét Boisguilbert logikája szerint. Ha az állam az összjövedelem egy részét egyenes adózás révén elveszi, és az összkeresletet ennek arányában nem növeli, akkor kétségtelen, hogy az összkeresletet csökkenti. Boisguilbert az államkincstár belföldi keresletnövelő hatásával feltételezhetően azért nem számolt, mert a jellemzően **közvetett adók** formájában történt jövedelemelvonást olyan káros beavatkozásnak tekintette az árstruktúrába, amely a fogyasztást megdrágította. Az egyéni névleges jövedelmek változatlanul hagyása mellett reálértéküket csökkentette.

E korból vannak statisztikai adataink. A két legjelentősebb forrás a francia monarchia pénzügyeiről számot adó első krónikások Jean-Roland Malet³⁶ és Veron de Forbonnais³⁷ idősorai.

Malet hatalmas, részletes statisztikai adathalmot gyűjtött össze az államháztartás bevételeinek és kiadásainak alakulásáról részletesen,

---

³⁶ Jean-Roland Malet, vagy szokták helytelenül Mallet-ként is írni. Életéről keveset tudunk, még születésének és halálának pontos időpontját sem ismerjük. Művének címe: *Comptes rendus de l'administration des finances du royaume de France*. [1789]. (*Áttekintés a francia Királyság pénzügyeiről*) Részletesebben lásd. a 6* jegyzetben a tanulmány végén. Munkáját Margaret és Richard Bonney adták közre 1993-ban és Malet eredeti adatait valamint saját számítási eredményeiket hozzáférhetővé tették az interneten is a *European State Finance Database* kutatási program keretében.. (Margaret et Richard Bonney [1993] és ESFDB.)

³⁷ Közzétételének időpontját tekintve François Veron de Forbonnais (1722-1800) állította össze az első hosszútávú adatsort a francia államháztartás költségvetésének alakulásáról. Munkájának címe: *Recherches et considérations sur les finances de France depuis l'année 1595 jusqu'à l'année 1721*. 1758-ban jelent meg. Malet statisztikája korábban készült, de a szélesebb közönség csak 1789-ben ismerhette meg.

forrásuk és felhasználásuk jellege szerint 1600-tól a század végéig, 1699-ig. A század második felében, a költségvetésben nyilvántartott kiadások sorában kiugró növekedést két időszakban láthatunk, az 1680 körüli években és az 1700-as évszázad első évtizedében.³⁸ A versailles-i palota építéséhez és egy rövidebb ideig tartó háborúhoz, valamint az örökösödési háború megkezdésétől befejezéséig terjedő évekhez kapcsolhatók. Megerősíti e feltételezést, hogy mindkét időszakban az állam rendes kiadásai fedezetet találtak rendes bevételeiben, a rendkívüli kiadások haladták túl jelentősen bevételeit.³⁹ Malet számai szerint a költségvetés túllépése csak a hetvenes évek második felében, a hétéves háború során következett be. S bár tudjuk, hogy Colbert tudatos pénzügyi megszorító politikát folytatott, Malet-t sokan elfogultsággal vádolták. A korabeli statisztikai adatokkal való összehasonlító vizsgálatok azonban e feltételezést nem támasztották alá.⁴⁰

XIV. Lajos, ahogy jellemezni szokták, "építkezett és háborúkat folytatott." A versailles-i palota felépítése szervesen hozzátartozott Franciaország nagyhatalmi státuszának és a király saját abszolutisztikus hatalmának megteremtését szolgáló politikához. A fennmaradt feljegyzések és korabeli újsághírek szerint az építkezés rendkívül költséges volt. Voltak hetek, amikor "22 000 ember és 6000 ló dolgozott Versailles-ban, s egyetlen hét alatt 25 000 livre-re rúgtak a költségek."⁴¹ A palota belsejének korabeli leírásai tanúsítják, hogy berendezése káprázatos volt. "Az ajtók körül, az állványokon nyolc ezüst váza. A négy sarokban négy aranyozott alapzat, rajtuk hatalmas ezüst kandeláberek. Az aranyozott tükörablak közepén, az egy lábú kerek asztalkán nyolc ezüst gyertyatartó. A terem két végén egy-egy nyolcágú ezüstcsillár. A székek ülőrésztét zöld bársonnyal vonták be, körös-körül aranybrokát szegéllyel és ugyanilyen rojttal."⁴² Az udvar, a személyzet, az államapparátus, a hivatalok, stb., fenntartása, az ünnepek, a fogadások, a vadászatok, hintók, istállók, stb. mind nagyon sokba kerültek. A tízezer fős királyi testőrgárda külön kis hadsereget alkotott. Az

---

³⁸ Az állami költségvetés kiadásainak és bevételeinek alakulását az 1. sz. grafikon, a kiadások éves változását a 2. sz. grafikon szemlélteti a tanulmány végén.

³⁹ A költségvetésben *les dépenses ordinaires et les dépenses extraordinaires*, a rendes kiadások és a rendkívüli kiadások alakulását a 3. sz. grafikon ábrázolja.

⁴⁰ Erre a következtetésre jutottak Margaret et Richard Bonney, akik több korabeli forrás felhasználásával összehasonlító számításokat végeztek említett tanulmányukban. (Margaret et Richard Bonney [1993].)

⁴¹ Papp Imre [1989] 177. o.

⁴² Egy korabeli leírásból idézi Papp Imre [1989] 179-180. o.

1680-as évekhez hozzátartozott egy költséges hadviselés is. (Az Augsburgi Liga háborúja 1689–1697, amelyet a ryswick-i béke zárt le.) 1700-ban pedig kitört a spanyol örökösödési háború, amelynek sikeres befejezése tengernyi pénzbe került.

Malet az állam összes kiadásán belül elkülönítette a már említett, rendkívüli kiadásokat, tehát a korona olyan kiadásait, amelyek a rendszeres terheken túl, egyszeri, vagy ideiglenes többletterhet jelentettek ugyan, de folyamatosan.⁴³ Mögöttük a hadi erőfeszítésekhez szükséges „bújtatott” kiadások és a felvett kölcsönök sokszor olyan titkosan kezelt költségei bújtak meg, mint a kölcsönökért nyújtott kedvezmények, életjáradékok, örökjáradékok, stb.⁴⁴ Meglepő módon, a közhiedelemmel ellentétben, a költségvetésben a királyi udvartartás, a királyi családnak és hercegeknek nyújtott apanázs és egyéb, a királyi ház kiadásai között felsorolt tétel részaránya viszonylag alacsony volt, s a század második felének éveit átlagában a 10%-ot is alig érte el.

Malet adataiból is leolvashatjuk, amit Boisguilbert annyit hangoztatott, hogy az államháztartás helyzete egyre rosszabbodott. A század utolsó évtizedében az állam jövedelme abszolút összegét tekintve is csökkent. A rendes jövedelmek és kiadások éves változásainak összevetése előre vetíti a várható nehézségeket.

Területi megoszlását tekintve a fő adófizetők a Párizs és a Párizs környékén elhelyezkedő választó tartományok voltak, amelyek nevükkel ellentétben erősen függtek a központi kormányzattól. (Rouen, Boisguilbert tevékenységének fő színhelye is közéjük tartozott.) Franciaország peremkerületén található rendi tartományok hozzájárulása a közterhekhez elenyészőnek volt mondható. Ez az arány változott meg a század utolsó évtizedeiben, amikor is a rendi tartományokban növekedni kezdtek az adóterhek.⁴⁵ Az adóemelés súlyát ezeken a területeken feltehetőleg nehezebben viselték.

---

⁴³ 1679-ben a rendkívüli kiadások hirtelen jóval ötszáz százalékos felé ugrottak, s az elkövetkező években is magas maradt növekedési ütemük, noha a növekedés mértéke ingadozott.

⁴⁴ A felvett kölcsönök fejében vállalt pénzügyi terhek alakulását a 4. sz. grafikonon ábrázolja a tanulmány végén.

⁴⁵ A választó tartományok *les états d'élections* és a rendi tartományok *les états d'états* területéről származó adóbevételeket az 5. sz. grafikon mutatja a tanulmány végén.

Az államkasszába befolyó rendre kisebb összegek egyre nagyobb hányada származott az ún. főadóbérletből, vagyis olyan forrásból, amelyben eleve az adóbeszedőt illette a behajtott összeg egy része. A főadóbérletek, a *Fermes générales* körébe tartozóként vette számba Malet az olyan jellegű közvetett adókat, mint az *aides*, *entrée*, *cinq grosses Fermes*, *gabelles* és egyéb címeken kivetett adókat.⁴⁶

6. AZ ÁRAKRÓL

Boisguilbert felismerte, hogy a termelés a fogyasztással, illetve a fogyasztás a termeléssel az árakon keresztül kapcsolódik össze, és az árak érzékenyen követik és közvetítik a piaci kínálat-kereslet rezgéseit a piac szereplői felé.

Az **árszintből**, az árak alacsony vagy magas állásából a gazdasági folyamatok alakulását nem ítélné meg – írta. Ha az árváltozás minden jószágot egyformán érint, és a "harmonikus" belső arányok nem változnak, az áremelkedések hatása közömbös a gazdaságra nézve. Ha az egyes jószágárak egymáshoz képest is, a jövedelmekkel, járadékokkal és munkabérekkel is, a termelési költségekkel is stb. arányosan változnak, akkor a gazdasági növekedést nem befolyásolják. A 16. század elején

"évi ezer frankból I. Ferenc idején éppen olyan gazdagon, kényelmesen és kellemesen lehetett megélni, mint ma évi tizenötezer frankból, mivel egy párizsi mérő búza ára 20 garas volt, amely ma egy átlagos évben 15 vagy 16 frank lenne, s a cipőket nem adták drágábban, mint 5 garas... Az a földműves, aki búzáját csak 20 garasért adta el, és az a cipész, aki a cipőket 5 garasért, kölcsönösen megtalálták számításukat, minthogy az arányok találkoztak. – De ma, amikor a búza 15 frank, a cipész éhen halna, ha 5 garasért adná cipőit; vagy megfordítva a földműves is feladhat mindent, ha 20 garasért adván el búzáját neki vagy gazdájának 4 frankért kellene cipőt vásárolnia."⁴⁷

⁴⁶ Az állam bevételeiben a közvetett adók jelentőségének növekedését mutatja a 6. sz. grafikon a tanulmány végén.

⁴⁷ "Un homme qui recevait mille francs par an sous le roi François Ier était aussi riche, et passait sa vie aussi commodément et magnifiquement, que celui qui reçoit aujourd'hui quinze mille francs toutes les années, parce que le blé ne valait que 20 sous le setier à Paris, qui doit valoir aujourd'hui, année commune, 15 ou 16 francs, et

Amíg a jövedelmek növekedése legalábbis lépést tart az áru árak emelkedésével, tehát amíg a reáljövedelmek nem csökkennek, addig az árak, az árszínvonal emelkedése nem akasztja meg a növekedést. A fogyasztás emelkedését az ár(szint)emelkedés nem korlátozza. Amikor az ár(szint)emelkedés mértéke a jövedelmek emelkedésének mértékét meghaladja, a fogyasztást, a fogyasztás növekedését visszafogja.

Fontos kérdés Boisguilbert számára, hogyan alakul **az eladási árak és a termelési költségek** egymáshoz viszonyított **aránya**. A termelő számára jövedelme árbevétel formáját ölti, ha sikerült áruját eladnia. Termékeinek tehát nemcsak piacot kell találnia, hanem megfelelő árat is kell kapnia. Olyan áron kell eladni, amely fedezi az előállítás és kereskedelmi forgalmazás költségeit, a nyereséget és az egyéb terheket. Ezért mondja Boisguilbert, hogy a terméseredmény költségeket fedező része "szent", amelyből senki sem vehet el büntetés nélkül.⁴⁸ (A fiziokratáknál megjelenő *les reprises*, a bérlő termelési ráfordításainak előgondolata.) Az árak lefelé merevek. Létezik nála – ezt a fogalmat ugyan nem írta le – egy "árminimum", amely alulról behatárolja a kínálatot, amelynél alacsonyabb piaci ár esetén a termelők felhagynak az érintett termék termelésével. Ez az "árminimum" a vásárlóknak is érdeke – bizonygatta, ha a jószág termelésére **folyamatosan** igényt tartanak. Ha alacsonyabb áron akarnak vásárolni, ha a termékért nem adják meg a költségeket fedező árat, akkor a termelők felhagynak e termék termelésével. Az árak ily módon vissza is igazolnak, jelzik, hogy a termék előállítására fordított költségeket a piac

---

que les souliers ne se vendaient pas plus de 5 sous, ...Le laboureur qui ne vendait son blé que 20 sous, et le cordonnier ses souliers que 5 sous, y trouvaient pareillement leur compte, parce que les proportions s'y rencontrent. - Mais si, comme aujourd'hui, le blé avait valu 15 francs, le cordonnier serait mort de faim avec ses souliers vendus 5 sous; comme par réciproque le laboureur eût tout quitté si, vendant son blé 20 sous, lui ou son maître eussent été obligés d'acheter les souliers 4 francs. (Boisguilbert: *Factum*, p. 259. In: Daire [1851]) *Franc*, magyarul frank, a 16. század közepétől elszámoló pénz, a *livre* alternatívája. 1 *franc*=1 *livre tournois*. 1692-1700 között 1 *franc*=65-72 *sous*. *Setier*, mérő régi űrmérték, ahogy Wellmann Imre írta, a helyi adottságokhoz igazodva végigkísérte a termelés folyamatát. Nemcsak "az elvetendő mag mennyiségének meghatározására szolgált, hanem vele fejezték ki a szántó föld nagyságát, az aratás eredményét, s eszköze volt a termés megőrzésének és a fejadag megállapításának."(Wellmann [1979] 73. o.) Egy párizsi mérő gabona 1,56 hektóliter gabonával volt egyenlő.

⁴⁸ "... il y en a une partie qu'on doit regarder comme sacrée, et sur laquelle on ne saurait rien prendre sans crime, savoir celle qu'il a fallu pour couvrir les frais sans lesquelles il n'y aurait rien du tout pour qui que ce soit au monde. " (Boisguilbert: *Dissertation*, p. 382. In: Daire [1851])

elfogadta. A veszteség nélküli és a tevékenységet fenntartó átlagos hasznot biztosító árak egyensúlyi áraknak tekinthetők. Az egyensúlyi árak a kereskedés folyamatosságát fenntartják, az eladások láncolatában nem következnek be szakadás.

"Amíg a dolgok ebben az egyensúlyban megmaradnak, addig bármilyen helyzetben is legyen valaki, csak úgy lehet egyre gazdagabb, ha többet és ügyesebben dolgozik szomszédjánál, tehát nem úgy, hogy becsapja azzal, hogy termelvényeit igen olcsón adja, hanem úgy, hogy ügyességben megelőzi".⁴⁹

Boisguilbert az egymáshoz viszonyított jószág árak, a **relatív árak** változására is felfigyelt. Az 1700-as évek elején az összes élelmiszer kétszer annyiba került, mint 1650-ben – írta, annál a természetes oknál fogva, hogy az Új-Világ felfedezését követően áramlott az ezüst Európába. Az áremelkedések minden terméket érintettek kivéve a gabonaféléket. A gazdálkodókat ugyanis arra kötelezték, hogy gabonájukat az ötven évvel korábban érvényes árakon adják el, miközben személyes szükségleteikre egyéb élelmiszereket vagy a gazdálkodás folytatásához szükséges termékeket kétszeres áron szerezhették csak be.⁵⁰ A gabona ára tehát elmaradt az általános áremelkedések mértékétől, s ez is közrejátszott abban, hogy a búzatermesztés ráfizetéses tevékenységgé vált.

---

⁴⁹ "tant que les choses demeurent dans cet équilibre, il n'y a point d'autre ressource pour s'enrichir, en quelque état que l'on soit, que de forcer de travail et d'habilité sur son voisin, non pour le tromper en tachant d'avoir sa denrée à vil prix, mais pour le devancer en adresse." (Boisguilbert: *Dissertation*, p. 384. In: Daire [1851])

⁵⁰ "Et cependant, lorsqu'en l'année 1700, et suivants, ou nous sommes, toutes ces mêmes denrées, hormis les blés, ont *doublé* par des causes très naturelles, dont on fera un chapitre à part (qui ne sont autres que les crues d'argent qui arrivent tous les jours dans l'Europe), on souffre tranquillement que toutes sortes de marchandises prennent leur quote-part de hausse de prix, comme elles ont toujours fait depuis la découverte du Nouveau-Monde; mais on refuse cette justice aux grains seuls, et l'on croit avoir tout gagné en obligeant un labourer ou son maître, qui ne sont qu'une seule et même chose ou un même intérêt, à donner ses grains au même prix qu'ils faisaient il y a cinquante ans, pendant qu'ils sont contraints d'acheter toutes les denrées au doubles, tant pour leurs besoins personnels que pour les choses nécessaires à l'agriculture, fait qui, les obligeant en tout temps d'en partager les profits avec une infinité de monde, les ruine lorsque les proportions n'y sont plus gardées. (Boisguilbert: *Traité*, p. 329. In: Daire [1851]) Itt az 1700-as évek elejének áráról van szó amikor is, mai kutatások is megerősítik, hogy a búza ára relatíve csökkent. (Depeyrot [1996] pp. 425-427.)

Az árak minden eladó és vásárló számára előnyösen kell formálódnia, hogy mindenkinek biztosítsa a méltányos nyereséget. Ha az első földművelő az első pásztornak nem adott volna elegendő búzát az állati bőrből készült ruházatért cserébe, nemcsak a pásztor halt volna éhen, hanem saját magát is megfosztotta volna a hidegben életmentő ruházattól – írta.

A termelési költségekhez közel álló és méltányos nyereséget hozó ár elgondolása a természetes árak fogalmát közelíti meg. Boisguilbert „méltányos árakról”, *prix raisonnable* ritkábban „igazságos árakról”, *justes prix* beszélt. Szabad piacgazdaságban alakulhatnak csak ki, amikor a termelés és kereskedelem szabadsága érvényesül. Ha a "természetet hagyják tevékenykedni", „*qu'on laisse faire la nature*”, ha visszaadják szabadságát.⁵¹ Konkrétan, ha szabad a gabona értékesítése, piacra juttatása országon belül és országok között egyaránt.⁵² Mert Boisguilbert számára a jószág mindenek előtt a gabona volt, amelynek jó árától függött az egészséges gazdasági növekedés.

A gabona ára, mint a barométer az időjárást, jelzi a következő évi kilátásokat – írta. Ha ára nem fedezi termelési költségeit megszűnik termelése. Az államilag megállapított nyomott árak negyven éve tartják fenn ezt a folyamatot Franciaországban – bizonygatta valamennyi munkájában.⁵³ E politika indítéka hibás tehát, mely szerint azzal, hogy a búza

---

⁵¹ "pourvu qu' on laisse faire la nature, c'est- à- dire qu' on lui donne sa liberté", a "laissez faire" elv egyik legkorábbi megfogalmazását ismerhetjük fel benne. (Boisguilbert: *Factum*, p. 60. In: Daire [1851])

⁵² A gabona nemcsak a külső, hanem a belső piacokra sem jutott el. Számos tartományban megtiltották, hogy a termény átlépjen határain, vagy a földesúri birtokokon, tartományi átkelőhelyeken áthaladó, a teherrel haladó szekereket az utakon vámokkal sújtották.

⁵³ Boisguilbert számításai szerint 1650-ben egy három *arpent* nagyságú közepes, vagy annál rosszabb minőségű szántóföldön a gabonatermelés költségei a következőképpen alakultak: bérleti díj 3 *livre*, illetve a föld pihentetésének idejét is beleszámítva 6 *livre*, egy mérő vetőmag ára 8 *livre*, négy-öt napszamos alkalmazása személyenként 3 *livre* 10 garas és a köves talaj okozta csorbulások kijavítása az ekevason 14 *livre*, a trágya kiszállítása 12 *livre*, a termés beszállítása 3 *livre*. A legkedvezőbb esetben is ezen a földterületen 4 mérő gabonánál több nem terem és a gazdálkodó 6 *livre*-t kaphat érte mérőként. Ha hozzátesszük ehhez, hogy e közepes minőségű földek a harmadik év végére kimerülnek, még nagyobb a veszteség. Magyarország kitűnő földjein, a harmadik év végén a rozst gabonatermesztés követi - írta Boisguilbert, aki több alkalommal, más írásaiban említette hazánkat. 11 vagy 12 *livre* mérőnkénti búzaár mellett érne meg a földművelőknek búzát termesztetni - vélte Boisguilbert. (Boisguilbert: *Traité*, pp. 331-332. In: Daire [1851])

árát alacsonyan állapítják, meg a szegényeket vélik szolgálni. Az elsők között a mezőgazdasági munkás jut koldussorsra, ha nem talál munkalehetőséget magának. Ilyen értelemben hangoztatta már ő is, korábban, mint a fiziokraták, hogy drágaság és bőség, olcsóság és szegénység párban jár.

A búza ára a mezőgazdasági egyensúly biztosítója, a tulajdonos, a bérlő és a földművelő számításának valóra váltója.⁵⁴ Ez az ár azonban erősen ingadozik a terméseredmények függvényében, és a szélsőséges évek szélsőséges árakat hoznak. A bőséges esztendőket alacsony árak követik, mivel a földművelőket az alacsony árak arra kényszerítik, hogy felhagyjanak a földek, elsősorban a rosszabb minőségű földek művelésével. S ha az eleve kevesebb gabonát adó évben az időjárás is kedvezőtlen, akkor beköszönt az ínséges esztendő. A nehéz években felszökő árak viszont a termelőket arra ösztönzik, hogy újra bevéssék a művelés alól korábban kivont földeket és akár új területeket is feltörjenek. A bőséges gabonakínálat az árakat lenyomja és a következő évben a termelők megint kevesebb földművelésbe fognak. A **pókhálóelmélet** igen korai leírásával találkozunk itt. A figyelembe vett, terméstől termésig terjedő, viszonylag rövid időszakban, a gabona kínálata nem változik. Ha az egyensúlyi mennyiségnél több gabonát vittek piacra, akkor az egyensúlyi árhoz képest alacsonyabb áron fog elkelní. A termelők termelésüket csökkentik, és az egyensúlyi mennyiséghez képest a következő évben kevesebb gabonát fognak kínálni. Ekkor a gabona ára az egyensúlyi árhoz képest magasabb lesz, ami a termelőket túl sok, az egyensúlyhoz képest sok gabona termelésére fogja ösztönözni. Boisguilbert-nél a "pókhálóból" a gabona szabad piaci kereskedésével lehet kibújni, tehát a hazai gabona számára viszonylag stabil, széleskörű piac biztosításával.

Boisguilbert észrevette, a gabona mennyisége és ára közötti viszony fordított, az ő szavaival élve, a gabonának **két érdeke**, két arca van. Ha abból a szempontból nézzük, hogy alapvető emberi szükségletet elégít ki,

---

⁵⁴ A gazdagoknak és a szegényeknek szükségük van egymásra - mondta Boisguilbert. A földtulajdonosoknak, akik a földet tulajdonolják szükségük van azokra, akik két keze munkáját bírják. A két keze munkásoknak is szükségük van a föld tulajdonosaira, mivel csupán fizikai erejüktől függve – földbirtok nélkül – bizonytalan a megélhetésük. A haszon úgy kell osztozniuk, hogy a mérleg egyik oldal felé se billenjen el, különben a társadalmi érdek sérül. Kölcsönös függőségük felismerése az embereket rádöbbenti, hogy a haszon egyenlő megosztása közös érdekük. Automatikusan azonban nem fog bekövetkezni, mivel mindenki magának szeretné a teljes hasznot.

akkor sokat kellene termelni belőle, olcsón. Ha azt vesszük, hogy a gabona eladásából befolyó bevétel juttatja a földtulajdonost jövedelemhez, amelyből további szükségleteit kielégíheti, akkor számára a magas gabonaár fontos. Az eladók és a vevők versenye a hazai piacok keretein belül maradván a bőség éveiben mindig alacsony árakat, a szűkösség éveiben magas árakat fog kialakítani – vélte Boisguilbert. Elkerülni egy módon lehet – írta, ha a gabona kivitel tilalmát feloldják. Meg kell szabadulni attól a téves ideától, hogy a szabad gabonakereskedelem a belföldön eladásra kerülő gabona mennyiségét csökkenti, és árát növeli – folytatta gondolatmenetét.⁵⁵ Éppen ellenkezőleg, ez biztosítja a gabona bőséges termelését, és a viszonylag stabil gabonaárakat, ahogy ez Angliában és Hollandiában is történt.

A költségeket és jövedelmeket megtérítő arányos, egyensúlyi árakat, árarányokat a forgalmi adók, az újabb meg újabb adó kivetések felborítják. Ahogy Boisguilbert látta, egyszerre okoznak magas és alacsony árakat. Pontosítva, magas fogyasztói árakat és alacsony termelői árakat. A viszonylag magas fogyasztói árak eladhatatlanná teszik a termékeket és a viszonylag alacsony termelői árak kisebbitik a termelők-eladók bevételét. A viszonylag magas fogyasztói árak megváltoztatják a munkabérek és árak arányait, a viszonylag alacsony termelői árak pedig az eladási árak és a termelési költségek arányait. Nem biztosítják a járadékokat, nem térülnek vissza a termelés költségei. Így a következő időszak kibocsátását vissza kell fogni, és munkásokat kell elbocsátani. Boisguilbert példákkal igazolta, milyen károkat okozott, mekkora termelés visszaeséssel járt az adók emelése Franciaországban. Amikor Normandiában felemelték a gabonakivitel vámját, a gabona eladhatatlanná vált, és a parasztek felhagytak a közepes minőségű földek művelésével, sőt több helyen a korszerű eke használatával is. Amikor a kalap manufaktúrákban és a pipagyártásban az alapanyagok behozatali- és a késztermékek kiviteli vámját jelentősen megemelték, a termelés azonnal visszaesett, sőt a játékkártya-gyártásban Franciaországnak európai monopol helyzetéről is le kellett mondania.

---

⁵⁵ Az elmúlt harminc év bizonyítja, mondta Boisguilbert, hogy a gabonakivitel tilalma nem érte el célját. Az áringadozások nem lettek kisebbek a bőséges és a szűkös évek egymást követő rendjében. A rosszul termő éveekben az árak mindig felugrottak. Amikor viszont a termés bőséges volt, a gabonát nem tartalékolták, trágyának, takarmánynak stb. elhasználták. (Boisguilbert: *Détail*, p. 196. In: Daire [1851])

7. A PÉNZRŐL

Boisguilbert, mint már említettem, sem a gazdagságot, sem annak gyarapodását nem az arany-ezüst pénz bőségével mérte.⁵⁶ Azt bizonygatta, hogy az ország gazdagságát valós használati javakban való gyarapodása és nem a megszerzett arany és ezüst mennyisége biztosítja. Egyes emberek a pénzből bálványt csináltak – írta, holott önmagában nem képes szükségleteket kielégíteni, nem ehetjük meg, ha éhesek vagyunk, nem ölthetjük magunkra, ha fázunk. Sokszor hivatkozott Perura, ahol az embereknek volt pénzük, mégis éhen haltak.

"Közelebb van az ég a földhöz, mint a pénz igazi eszméje ahhoz a felfogáshoz, amelyet a korrupció alakított ki róla, és amelyet szinte mindenhol elfogadtak a világon, elfeledve a másikat, pedig e tudatlanság súlyos rombolást, országok hanyatlását idézte elő, mert nagyobb pusztítást vitt végbe, mint amelyet a legnagyobb külső ellenségek valaha is okoztak." – írta.⁵⁷

A pénz Boisguilbert számára egy jószág. A csere, az adásvételek **biztos záloga**. Az emberek **megállapodtak** használatában. Megegyeztek abban, hogy egymástól kölcsönveszik, egymás között elfogadják folyó áron azért, hogy a számukra szükséges termékeket megszerezhessék.⁵⁸ A pénz az áruforgalom körében a szerződések általános áruja, egy olyan cikk, amelyben a későbbi időpontban teljesítendő tulajdonra vonatkozó szerződéseket megkötik. Amikor a kézből kézbe történő közvetlen cserével a szaporodó szükségleteket a sokasodó mesterségek már nem tudták

---

⁵⁶ Mindvégig a pénznek közvetlenül az árucseréből kinőtt formáiról van szó, tehát nem hitelpénzről és mindig nemesfémből vert érméről. Boisguilbert feltételezte, hogy a gazdasági fejlődés előrehaladásával a pénzérme helyébe egy papírdarab, mondjuk a váltó léphet, mert egyre több tehetős ember lesz, akiket képvisel.

⁵⁷ "Le ciel n'est pas si éloigné de la terre qu'il se trouve de distance entre la véritable idée que l'on doit avoir de l'argent, et celle que la corruption en a établie dans le monde, et qui est presque reçu si généralement, qu'à peine l'autre est-elle connue, quoique cet oubli soit une si grande dépravation, qu'elle cause la ruine des États, et fait plus de destruction que les plus grands ennemis étrangers pourraient jamais causer par leurs ravages." (Boisguilbert: *Dissertation*, p. 372. In: Daire [1851])

⁵⁸ "L'argent est donc un gage incorruptible que tous les hommes sont convenus de se bailler, et de se prendre les uns des autres réciproquement sur le pied courant, afin de se procurer pour autant de denrées dont ils besoins;" (Boisguilbert: *Détail*, p. 198. In: Daire [1851])

kielégíteni, szükségessé vált egy általános fizetési eszköz. Boisguilbert ilyen értelemben mondta, hogy a pénz szerepét betöltheti bármi, aminek közvetítő szerepében megegyeznek az emberek. A Maldiv-szigeteken a kagylót választották – írta, Amerikában a dohányt. Vagy ott van Anglia, ahol egy darab papírt tettek meg pénznek, és ezzel megszabadultak az előállítás költségétől és fáradságától is.

A pénz annak biztosítéka, hogy aki birtokolja, átváltva azt, a számára szükséges termékekhez bármikor hozzájuthat. Annak biztosítéka, hogy egyfajta szükséglete egy későbbi időpontban másik fajta szükségletre konvertálható. De ezzel maga Boisguilbert lépteti ki a nemesfém érmét egyszerű áru voltából, amely tulajdonosa kezében olyan "adut" jelent, amellyel mindenféle szükségletét kielégítheti, amellyel minden árut magához vonhat. Ez azt is jelenti, hogy elméletileg ezen a ponton, a tulajdonos kezében a pénz akár nyugvópontra is juthat, és mozgása megszakadhat. Ezt észre is vette Boisguilbert és figyelmeztetett, hogy megtörténhet, hogy „a pénz mozdulatlaná válik”, „*l'argent devient immeuble*” egyesek kezében. Felfigyelt a *stock* és a *flow* elméleti problémájára. Ha a pénz kiléphet a „fogyasztás szolgáltatója” szerepköréből és **vagyonfelhalmozás tárgya** is lehet, akkor már nem egyszerű közvetítő eszköz, nem pusztán a csere záloga. Ha a pénz immobilizálódik és elmarad visszaváltozása, akkor már nem semleges a gazdasági folyamatok alakulásának szempontjából. Ha az emberek vagyonukat pénzben tartják, akkor a teaurálás révén forgalmon kívülre kerülő pénz egyszerűen hiányozhat a gazdaságból.⁵⁹ (Elméletileg a hitellel visszajuthatna. Boisguilbert erre azonban a rossz konjunktúra viszonyai között nem látott lehetőséget. Egyébként is a növekvő szegénység növeli a kevésbé hitelképes emberek számát és ezzel a készpénzt kiváltó fizetési módok is szűkülnek, – mondta.)

Boisguilbert ezért tartotta fontosnak, ezért ismételte gyakran, hogy a pénz folytonosan mozogjon, örökös mozgásban legyen, vagyis mozgékony állapotban maradjon. A folyamatosan mozgásban lévő pénz a gazdaság aktivitását tükrözi, kifejezi, hogy az emberek munkálkodnak, mindenki csinál valamit. A pénz hiánya a gazdaság lelassulását jelzi, lankad a fogyasztás, kevesebb pénz kerül a forgalomba.

---

⁵⁹Marxnál az áru metamorfózisának, az *Á-P-Á*, vagy ahogy egyik Engelsnek küldött levelében írta, az *Á-P-P-Á* átváltozásának problémájaként jelent meg. Ez utóbbi megfogalmazás áll közelebb Boisguilbert nézetéhez. Ahhoz, hogy az átváltozás első fázisát, *Á-P*, amikor az áru pénzzé alakul, nem követi a pénz áruvá alakulása, a *P-A* második fázis. A pénz ezáltal független, negatív tényezővé válhat. (Marx [1953] 183. o.)

„Franciaország teste szenved, ha pénze nincs folyamatosan mozgásban, ami csak akkor teljesül, ha *ingó* dolog az egyszerű emberek kezében.⁶⁰

Boisguilbert elsősorban arra koncentrált, hogy megértesse, mennyire fontos, hogy az emberek költsék el bevételeiket, hogy a fogyasztásukkal megsemmisülő javakat újratermelhessék. Így a távolmaradó, a forgalmon kívül kincsként megülő pénz az ő nézőpontjából a gazdasági folyamatok egyensúlyát, harmóniáját csak zavarta.

„...egy járadékaiból élő ember, aki a zsebében lévő száz tallért csak létszükségleti és kényelmi javakra költi, nem bízván abban, hogy bérlője a közeli határidőben a bérleti díjat megfizeti, pénzét aggályosan tartogatja, hogy alapvető szükségleteire később is jusson, akkor e nagyon hosszú őrzési idő alatt természetellenesen sokáig pihenteti pénzét, amelynek szüntelenül mennie kellene és jövedelmet termelni minden megtett lépésénél.”⁶¹

A pénz Boisguilbert számára tehát pusztán közvetítő az adás-vételek között, a csere, a forgalom lebonyolítója.⁶² Arra „szolgál”, hogy az árut áru formába vigye, megkönnyítse az eladást, illetve a másik oldalról a vásárlást, áthidalja az eladás és a vétel térbeli és időbeli szétválásából eredő problémákat. Ebből egyenesen következik, hogy az országban meglévő nemesfémpénz mennyiségét az ország virágzása, a lakosság jólétének alakulása szempontjából közömbösnek tartotta. Feltéve, tette hozzá, ha természetes határán belül marad, tehát a forgalom lebonyolításához elegendő mennyiségben áll rendelkezésre, ha nincsenek „lividitási” problémák, a pénzhiány ugyanis, a pénz iránti szükség

---

⁶⁰ "... le corps de la France souffre lorsque l'argent n'est pas dans un mouvement continuel, ce qui ne peut être que tant qu'il est *meuble*, et entre les mains du peuple." (Boisguilbert: *Détail*, p. 201. In: Daire [1851])

⁶¹ "... un homme vivant de ses rentes, qui a cent écus dans sa poche, et qui les aurait dépensés pour ses besoins utiles et commodes seulement, si son fermier ne l'avait pas assuré qu'il ne lui peut bailler d'argent à l'échéance du terme qui approche, les garde bien soigneusement, afin de les faire filer pour le simple nécessaire, et cette trop longue garde maintient l'argent dans un trop long repos contre sa nature, qui est de toujours marcher, et de produire du revenu à chaque pas qu'il fait." (Boisguilbert: *Traité*, p. 334. In: Daire [1851])

⁶² Mai felfogásunk szerint is a pénzt "csak azért a szolgálatért akarjuk, amelyet úgy fejt ki, hogy búzát vagy acélt vásárol a részünkre." (Samuelson [1976] p. 386.)

zsarnokot csinál belőle.⁶³ A pénz hiánya legfeljebb a nemesfémtermelő országokban lehet gátló tényező.

"Peruban valós lehet e hivatkozás, amikor bányái elapadnak nem lévén az országnak más terméke, s lakói éhen halnának, ha nem tudnak minden évben nagy mennyiségben szállítani a létfenntartáshoz szükséges termékekért cserébe."⁶⁴

Nem arról van szó, hogy Boisguilbert olyan szemmel látható jelenséget ne vett volna észre, hogy Európában az érmennyiség az elmúlt századokban megszorodott, és az áru-árak emelkedtek.⁶⁵ De számára a forgalomban lévő pénz mennyiségének változása önmagában közömbös

⁶³ A gazdaság színterén megjelent pénz mindig is két úton járt, vélte Boisguilbert. Jólétet hozott, "*l'argent bienfaisant*" az egyikén. Bűnözéshez vezetett a másikon, "*l'argent criminel*", és zsarnok módjára uralkodni akart minden felett. A gazdasági egyensúly e kétfajta felhasználás arányán is múlik. A pénzhiány felerősítheti a szükségleteket iránta, ami eltérítheti "szolgálat" szerepétől, és az egész gazdaságot szétzilálja. (Boisguilbert: *Dissertation*, p. 399. In: Daire [1851])

⁶⁴ "Ces allégations seraient véritables au Pérou si les mines tarissaient, parce qu'étant uniquement le fruit du pays, il faudrait que les peuples y mourussent de faim s'ils n'en faisaient pas sortir toutes les années une très grande quantité du pays, pour l'échanger contre les denrées nécessaires à la subsistance." (Boisguilbert: *Factum*, p. 258. In: Daire [1851])

⁶⁵ A legújabb kutatások szerint a tizenhetedik század folyamán Amerikából Európába 158 tonna arany és 26,168 tonna ezüst érkezett. Ez a mennyiség az arany esetében kis mértékű, az ezüst esetében négyszeres emelkedést jelentett az előző századhoz képest. A nagy mennyiségi ugrás mindkét nemesfém esetében majd a 18. században következik be. A pénzállomány 1661-1670 között 150 millió *livre* volt Colbert feljegyzése szerint, Forbonnais 1683-ban 500 millió *livre*-re, 1697-ben Gournay 400 millió *livre*-re becsülte. 1693-ban XIV. Lajos ezüst étkészleteinek beolvasztására kényszerült. A gazdasági helyzeten ezzel, Boisguilbert szerint, csak annyit javított, mint amennyit egy nemesfémekkel megrakott hajó Peruból a nyomorgó spanyolokon. Ezek az adatok azonban alátámasztják azokat a korabeli véleményeket, amelyek szerint a 17. század végére az országban "pénzhiány" volt, legalábbis abban az értelemben, hogy a kincstár pénzbevételei csökkentek. A pénzegység ugyanakkor folyamatosan veszített „értékéből”. A *livre tournois* súlya a század közepére kb. egyharmaddal, 11.79 grammról 8.37 gramm finom ezüstre csökkent és súlya stabilizálódott 1689-ig. A következő években a súlycsökkenés egyre gyakrabban következett be. Az adatok az alábbi táblázatban olvashatók:

Év	ezüst gr	Év	ezüst gr	Év	ezüst gr	Év	ezüst gr
1690	7.5600	1693	7.6305	1696	6.9300	1699	6.9300
1691	7.5600	1694	6.9300	1697	6.9300	1700	7.2750
1692	7.6180	1695	6.9300	1698	6.9300		

(Depeyrot [1996] pp. 424, 447, 450 és ESFDB indd.001.)

volt, a pénzmennyiségének és az áraknak egymáshoz viszonyított alakulása érdekelte. Az számít, hangoztatta, hogy az országban található pénzen mennyi jószágot (szolgáltatást) szerezhetnek meg az emberek. Ha a jövedelmek jobban nőnek, mint az árak és az emberek több jószágot szerezhetnek meg, tehát ha egyre jobban élnek, akkor teljesen közömbös számukra hogy kevesebb vagy éppen több pénzzel rendelkeznek-e, mint korábban. A gazdasági hanyatlás okát Boisguilbert ezért nem a pénz bőségére vezette vissza, hanem a kormányzat fiskális politikájára, az adózási rendszer "teljesítményeket" visszafogó, gazdaságot romboló hatására. A fogyasztást károsító igazságtalan és egyenlőtlen adózásra.

8. EGYENSÚLY, KÖRFORGÁS

Boisguilbert egy harmonikus, szabadon működő, széles fogyasztói bázisra épülő gazdaságban gondolkodott, egy virágzó, fejlődő országban, amelyet belső arányai megtartanak pályáján, amelyet belső arányai egyensúlyban tartanak. Amelyben a bevételek folyamatos elköltése az áru-pénz, pénz-áru szakadatlan átváltozását és mozgását biztosítja. Amelyben a fogyasztási kiadások emelkedése a gazdaságot növekedési pályájára állíthatja. A kiadások növekedését pedig a jövedelmek újraelosztása biztosítja. Ez olyan adóreformot jelentett, amely az adófizetés terhét a szegények válláról a gazdagokéra tenné át.⁶⁶ Amely egy szélesebb fogyasztói réteg vásárlóképeségét megnöveli, akár egy szűkebb réteg pillanatnyi kárára. De nemcsak adóreformban gondolkozott azt is leírta, hogy a földeket azok között kell szétosztani, akik megművelik.

Korának cseregazdaságként szervezett nemzetgazdaságát Boisguilbert a munkamegosztás, a csere természetének megváltozásából eredeztette, egy fejlődési folyamat eredményeként látta. Abból vezette le, hogy az emberek közötti egyenlőségen nyugvó, osztályok nélküli társadalom „az ártatlanság állapotából” egyenlőtlenségen alapuló, osztályokra osztott

---

⁶⁶ "...que les riches payent comme riches, et les pauvres comme pauvres.." A gazdagok gazdagságukhoz, a szegények szegénységükhöz mértén fizessenek", ez volt az ún. királyi tized, bizonyos értelemben egy progresszív személyi jövedelem adó gondolata a forgalmi és vámforgalmi adók helyett. (Boisguilbert: *Détail*, p. 209. In: Daire [1851]) A királyi tized fizetésének tervezetét többen is elkészítették. 1694-ben egy rövid időre be is vezették, de vissza kellett vonni. Általános bevezetésére 1710-ben került sor.

társadalommá vált. A kezdet kezdetén a Paradicsomból kiűzött első emberpár földművelő és pásztorkodó mesterségbe fogott. Az élethez szükséges javakat egymás között közvetlenül kicserélték, és azokat bőségben élvezhették. Azt is mondhatnánk, hogy gazdagok voltak. Az első emberpár még úr és szolga volt egy személyben. A „bűnbeesés után” a bűnözés és az erőszak idővel az emberi szükségleteket megsokszorozta, a társadalmi kapcsolatokat átalakította. A foglalkozások oly annyira megsaporodtak, hogy a csere lebonyolítása közöttük szükségessé tette a pénz közreműködését. (Boisguilbert egy civilizált államban kétszáz mesterséggel számolt.) Az emberek közötti egyenlőség felbomlott,

"...ma az emberek két osztályba tartoznak, az egyikben nem csinálnak semmit és élvezik az életet, a másikban reggeltől estig robotolnak, s a legszükségesebb dolgokhoz is éppencsak hozzájutnak, sőt még azokban is hiányt szenvednek."⁶⁷ – húzta meg Boisguilbert a fejlődés vonalát.⁶⁸

Kora társadalma Boisguilbert felfogásában átfogó, kölcsönös kapcsolatokra, összekapcsolódásokra, kölcsönös feltételezettségre, egymásrautaltságra épült. A különböző foglalkozások, az egyes régiók, az egyes országok, az egyéni és az általános (társadalmi) érdek, a különböző osztályok, stb., kölcsönösen függnék egymástól. E kapcsolódások közös alapja a jövedelmekben való közös érdekelttség az, hogy az ember magáért munkálkodva nemcsak saját szükségletét biztosítja, hanem mások jólétéhez is alapot teremt. De ő maga is függ a közboldogulástól, amely végül is visszahat az egyén életszintjére, az egyes ember megélhetésére. Már csak egy lépés a gazdasági élet körfolyamatának felismerése és Boisguilbert ezt a lépést is megteszi. Maga a fogalom is nála jelenik meg először – legalábbis Molinier szerint.⁶⁹

Boisguilbert gazdaságában egy mezőgazdasági év jószág halmaza adja az évi alapot. A mezőgazdasági tevékenység jellegéből adódóan egy korábbi

---

⁶⁷ "...qu'aujourd'hui les hommes sont entièrement partagés en deux classes, savoir l'une qui ne fait rien et jouit de tous les plaisirs, et l'autre qui, travaillant depuis le matin jusqu'au soir, se trouve à peine en possession du nécessaire, et en est même souvent privée entièrement." (Boisguilbert: *Dissertation*, p. 378. In: Daire [1851])

⁶⁸ E szöveg-részlet is több kutató számára azt sugallja, a legújabban például Faccarello [1999] is azt gondolja, hogy Boisguilbert a társadalmat termelő osztályra és dologtalan osztályra osztotta. Boisguilbert-nél azonban dologtalanokról és munkálkodó, munkájukból élő emberekről volt szó, s nem termelékeny, tehát valamilyen értelemben vett többleterméket előállító osztályról.

⁶⁹ Molinier [1958], p. 30.

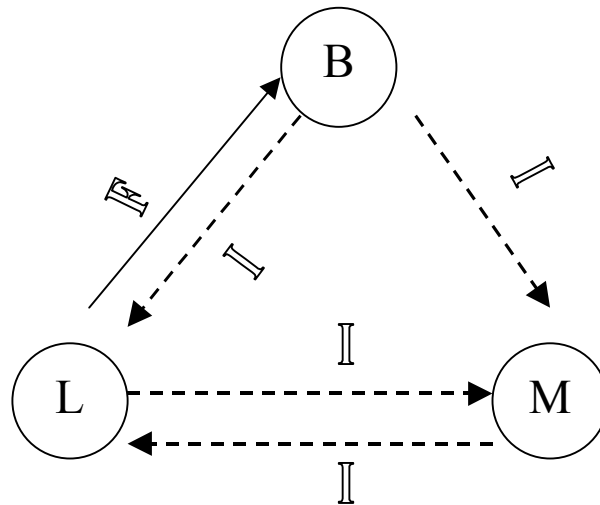
időszak termékeinek felhasználásával (ilyen például a vetőmag) egy következő időszak termését állítják elő. Ebben a gazdaságban munka és föld közreműködésével jön létre minden, munka és föld szolgálatai cserélődnek fogyasztási termékekre. Minden jövedelem a munka és a föld szolgálatait megillető bér vagy földjáradék. A költségek árösszege tehát megegyezik a termékért kapott árbevétellel. A pénz a körfolyamatban az áruforgás megkönnyítésére szolgál. A föld vásárlásának vagy hitelnyújtásának jelentéktelen a szerepe.

Kérdés, ebben az állandóan ismétlődő gazdasági áramlásban melyik a kiinduló pont, és melyek az egyes mozzanatok. A folyamat ábrázolására rendszerint Molinier egy korai ábráját alkalmazza a szakirodalom.⁷⁰

---

⁷⁰Például Nagel [1970], vagy Teboul [1985]. Teboul nem veszi észre, hogy a Boisguilbert-nél a földtulajdonosok a föld használatát "adják" el a bérlőknek, ezért válhat a gazdaság minden szereplője, ábrája jól mutatja, eladóvá és vásárlóvá egy személyben.

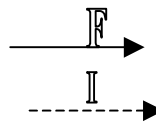
A pénz körforgása

B: Fennkölt-világ

L: Földművelők

M: Kereskedők

F: járadék

I: üzleti jövedelmek

A körforgás kiinduló és megérkezési pontja *B*. *B* által elköltött jövedelem *L* és *M* üzleti jövedelemként (*I*) jelenik meg és *B*-hez, mint a földbirtok jövedelme (*F*) tér vissza. A nemzeti jövedelem $F + \Sigma I$.⁷¹

Ebben az ábrázolásban mindjárt a három osztály szétválasztása, s egyiknek a kereskedőkkel való azonosítása problematikus. Mert Boisguilbert nem tagolta ilyen egyértelműen három osztályra a társadalmat – ezt majd a fiziokraták teszik. Általában gazdagokról és szegényekről beszélt, de ez inkább szociológiai szempontú megkülönböztetés, nem a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt szerepük szerinti. Beszélt földtulajdonosokról (vagy, ahogy egy-két helyen említi a fennkölt világról, amelybe az uralkodó, a tulajdonosok és az egyház tartozott), és beszélt földművelőkről, iparosokról, kereskedőkről és szellemi foglalkozást űzőkről.⁷² Nagels véleményével értek egyet, aki azt kérdezi: mondhatjuk-e,

⁷¹*B*: Beau-monde; *L*: Laboureurs; *M*: Marchands; *F*: Revenus des fonds; *I*: Revenues d'industrie. Molinier [1958], p. 31.

⁷²François-Régis Mahieu más szemszögből csoportosította a társadalmi kapcsolatokat: egyrészt vannak földművelők, idetartoznak a kézművesek, a bérlők és az iparosok, írta, másrészt vannak nemesek és kiváltságosak, akik kiegészülnek a szabad városok polgáraival. (François-Régis Mahieu: *Boisguilbert et les procédés de l'historiographie de la pensée économique*. In: *Boisguilbert parmi nous* [1989]), pp. 127–137.

hogy a pénz áramlása (flux) Boisguilbert-nél osztályok közötti forgás, amely összekapcsolja azokat. Semmiképpen sem – válaszolja.⁷³

További problémát jelent, hogy a földjáradékon kívül, a gazdaságban minden jövedelem tisztán kereskedelmi, üzleti tevékenységhez kapcsolódik.

Amit biztosan mondhatunk, a körforgási folyamat kiindulópontja a földbirtok. A pénz természetes körforgása itt azt jelenti, hogy a pénz a földbirtoktól indul útjára, majd végtelen sok kézen áthaladva visszatér oda.⁷⁴ A gazdasághoz, a birtokhoz két személy kapcsolódik: a tulajdonos és a bérlő-földművelő.

"Azt mondják, s ez is az igazság, hogy valamennyi foglalkozás alapját a föld termelvényei, elsősorban a búza adják: tehát nem véletlenül termelődnek, nem is a természet ingyenes ajándékai; folyamatos emberi munka és pénzért vásárolt költségek folyamányai..."⁷⁵

Elég nagy bizonyossággal mondhatjuk, hogy a tulajdonostól mozdul a pénz a bérlő-földművelő felé. Erre enged következtetni a tulajdonos elosztó szerepe. A földtulajdonosok rendelkeznek ugyan a létfenntartási eszközökkel, mégis elosztó szerepükben a meghatározók.

„Ha kiadásait megfelelően allokálták, tehát amikor a búza ára fedezi termelésének költségeit termelőjének tisztességes díjazásával együtt, a gazdálkodás folyamatos és mindenki nyugodtan megélhet foglalkozásából anélkül, hogy a másoknak ártalmára lenne” – folytatódik a gondolatmenet.⁷⁶

---

⁷³ Nagels [1970], p. 50.

⁷⁴ "...il faut que l'argent qu'ils forment pour faire sortir les denrées qu'ils produisent, passe par une infinité de mains avant que, son circuit achevée, ils revienne á eux:" (Boisguilbert: *Détail*, p. 165. In: Daire [1851])

⁷⁵ On a dit, comme c'est la vérité, que ce sont les fruits de la terre, et principalement les blés, qui mettent toutes les professions sur pied: or, leur production n'est ni l'effet du hasard, ni un présent gratuit de la nature; c'est une suite d'un travail continuel; et de frais achetés á prix d'argent,..." (Boisguilbert: *Dissertation*, p. 386. In: Daire [1851]) Nincs ellentmondásban azzal, amit eddig mondtunk.. A mezőgazdasági termékmennyiséget az ember munkája hozza létre, a költségeken felüli többlet a természet ajándéka.

⁷⁶ "...si leur dépense est allouée, comme il arrive lorsque les blés sont á un prix qui puisse supporter leurs frais avec des appointements honnêtes pour le facteur, le ménage continue, et chacun vit tranquillement dans sa profession, sans que qui que

A tulajdonosi kiadások jellegét nem világítja meg pontosan Boisguilbert. E kiadások ugyanis lehetnek a termelés megelőlegezett költségei. A földtulajdonos a földjét bérlő, vagy más minőségében megművelő parasztnak gazdálkodásához szükséges eszközöket biztosítja, voltaképpen a (pénz)tőkét sajátmagának "megelőlegezi", hogy azután haszonnal visszakapja.⁷⁷ Lehetnek, s ez a valószínűbb, mezőgazdasági termék vásárlások saját felhasználásra. Mert egy bekezdéssel lejjebb Boisguilbert úgy folytatta, "ha véletlenül nem így történik", (t.i. a tulajdonosok kiadásaikat nem megfelelő módon allokálták) és a gabona eladatlanul marad,

"akkor a süllyedő gabona árak (ami nem ismeretlen jelenség ma Európában) nem fedezik a gazdálkodás költségeit, amelyek ha egyszer szerződtek rájuk soha nem csökkennek olyan hirtelen, mint a búza ára, nem térül meg a kára annak, aki a kiadást előre megtette, továbbá nem kapja meg járandóságait sem."⁷⁸

Az évi mezőgazdasági termelés beindulása és szinten tartása, akárcsak később a fiziokratáknál, a tulajdonosi jövedelmek elkötésétől, és a kiadások szintentartásától függött.

A körforgás másik, biztos pontja mindenki más, aki nem földtulajdonos. Földművesek, iparosok, kézművesek, szellemi foglalkozásúak, stb. Eladásaik és vételeik nyomán a pénz folyamatosan ide-oda áramlik közöttük. Jövedelmük döntő hányadát folyó fogyasztásra költik, pénz áramlik áru (szolgáltatás) ellenében. Mekkora hányadát arra vonatkozóan Boisguilbert homályos utalásokat tett. Úgy tűnik, különbséget kívánt tenni a napi fogyasztási kiadások és a beruházási célú fogyasztás között és egymáshoz viszonyított arányukat is lényegesnek tartotta. Azt írta,

---

ce soit songe á prendre congé de l'autre". (Boisguilbert: *Dissertation*, 386. In: Daire [1851])

⁷⁷ A francia gazdaság sokkal elmélyültebb ismeretére lenne ahhoz szükség, hogy megválaszoljuk mit jelentett bérlőnek lenni Boisguilbert idejében. Tőle ugyanis nem kapunk erre választ. *Le maître, le fermier, le laboureur* fogalmakat sokszor azonos értelemben használja. Annyi biztos az ún. tőkés bérlő az ő idejében ritka volt.

⁷⁸ "Mais si par malheur le contraire arrive, et que l'abaissement du prix des grains (ce qui n'est pas présentement inconnu dans l'Europe) ne puisse atteindre aux frais de la culture, lesquels une fois contractés ne baissent jamais tout á coup comme font les blés, ne pouvant alors dédommager le pourvoyeur de sa dépense faite, ainsi que satisfaire au payement de ses appointements;". (Boisguilbert: *Dissertation*, p. 386. In: Daire [1851])

"amikor minden pénz a kisemberek kezében van, ahol mindig mozgékony, nyomban vissza kell hogy térjen a tehetősek kezébe, akik legnagyobb részét mozdulatlanra változtatják, mivel a köztársaság harmóniája, amelyet egy felső hatalom irányít láthatatlanul, a jó és rossz háztartások elegyén alapul, és a mozgékony és a mozdulatlan dologok folyamatosan átalakulnak, a gazdag elszegényedik, hogy a szegény gazdaggá lehessen."⁷⁹

A jó háztartás – folytatja gondolatmenetét – "megszokott jövedelmét, akár földművelésből akár iparból származik, nem fogyasztja el, mozdulatlan pénzt *l'argent immeuble*-t képez belőle, azzal a szándékkal, hogy valamilyen ingatlant vásároljon, egy földet, egy házat, vagy valamilyen járadékot: ez a pénz nem tér vissza többet a kisemberekhez, a tékozló kezén halad át, aki újból mozgékonyra változtatja.

"Az állam egészét nagy veszteség éri, mivel a köznép szolgáltatja számára a legnagyobb jövedelmet; egy tallér több utat tesz meg és következésképpen több fogyasztást jelent egy nap alatt a szegényeknél, mint három hónap alatt a gazdagoknál, akik csak nagy üzleteket kötnek, sokáig várnak arra, hogy az összeg meglegyen és hogy a legmegfelelőbb pillanatban adják ki pénzüket, ami mindig előnytelen az állam számára."⁸⁰

Valami olyasmit próbál itt Boisguilbert megfogalmazni, ha a pénztartás időtartama megnövekszik és megváltozik a jövedelmek elköltésének módja, meglehet, hogy az összpénzmennyiség nem változik, de a forgási sebesség lelassul.

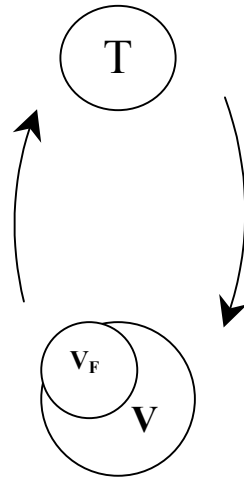
⁷⁹ Or, quand tout l'argent serait entre les mains du menu peuple, où il est toujours meuble, il faut qu'il retourne aussitôt entre les mains des puissants, qui le refont immeuble en la plus grande partie, parce que l'harmonie de la république, qu'une puissance supérieure régit invisiblement, subsistant du mélange de bons et de mauvais ménagers, toutes choses tant meubles qu'immeubles, sont dans une révolution continuelle, et le riche devient pauvre afin que le pauvre puisse devenir riche." (Boisguilbert: *Détail*, p. 201. In: Daire [1851])

⁸⁰ "Ainsi le corps de l'État fait une très grande perte, parce que c'est le menu peuple qui lui forme le plus de revenu; un écu faisant plus de chemin et par conséquent de consommation en une journée chez les pauvres, qu'en trois mois chez les riches, qui, ne faisant que de grosses affaires, attendent longtemps que leur somme soit fournie, même dans les meilleurs temps, pour faire sortir leur argent, ce qui est toujours préjudiciable à un État." (Boisguilbert: *Détail*, p. 201. In: Daire [1851])

Boisguilbert inkább egy két pólusú gazdaságban gondolkodott, amelyben a piaci szereplők a földbirtokosok (T) és a vállalkozók (V), akik között a földművelők (F) szerepe kitüntetett.⁸¹

A pénz körforgása

T: tulajdonosok osztálya V_F : vállalkozók (földművelők)   V: vállalkozók

A cserefolyamatok végén a pénz a földművelők kezén áthaladva visszakerül a földtulajdonosokhoz. A körfolyamat bizonyos értelemben ezen a ponton véget ér, „más értelemben azonban nem, mivel a fogyasztás vágyat kelt saját megisméltésére, és ez a vágy ismét gazdasági tevékenységet vált ki” – ahogy Schumpeter írta, bár nem Boisguilbert elméletére alkalmazva.⁸² A fogyasztásnak ezt az önmaga ismétlésére való hajlamát, a termelés megújulásának automatikáját sejtette meg Boisguilbert is. Felismerte, a fogyasztás növekedés kulcsszerepét a gazdaság növekedésében.

Az egyensúlyi pályáját elhagyó gazdaság önmagára bízva csak hanyatlik. A rossz adózási rendszer, a helytelen állami adópolitika megszakítja a jövedelmek természetes körforgását, s ezáltal forrását, a termelő tevékenységet visszafogja. Az adóterhek méltányos és egyenletes megosztása, a szolgáltatási képességekhez való arányosítása hozhat a

⁸¹ Egy későbbi tanulmányában Molinier is a cserefolyamatot a tulajdonosok és a vállalkozók közötti mozgásra redukálta. (Molinier, [1966]). De, mint említettem, szakirodalomban a korábbi sémáját szokták idézni.

⁸² Schumpeter [1980], 90. o.

fogyasztási kiadások tendenciájában olyan fordulatot, amely a gazdaságot "harmonikus" állapotába visszasegítheti.

9. ÖSSZEFOGLALÁS

Boisguilbert magára vállalva az uralkodói pénztár megtöltésének gondját, a 17. századi nyomasztó pénzügyi és gazdasági állapotok áttekintésére vállalkozott. Azt találta, hogy a mértéktelen, önkényes és igazságtalan adórendszer, túl azon, hogy nem képes az államkincstárt megtölteni, jövőbeli bevételeinek forrását is apasztja és szétzilálja a gazdaságot. Az udvar féktelen étvágya, könnyelmű költsége hosszú távon magát az országot sodorja veszélybe. A közpénzek egyéni vagyonokba való átáramoltatása végső soron az ország erejét gyengíti.

Máig érvényes alapigazság, amelyet megfogalmazott, hogy erős és gazdag az állam csak tehetős polgárokkal lehet. S minthogy az emberek teherviselő-képessége gazdasági gyarapodásuk függvénye, Boisguilbert egy kiszámítható, igazságos, olcsó és arányos adóreformon dolgozott. A merkantilizmus messzemenő beavatkozását, költséges gazdaságpolitikáját elutasította és a szabad vállalkozás kibontakozásának megsegítését kívánta.

Boisguilbert korának jövedelmeket és árakat érintő adózási gyakorlatát vásárlóerő elvonásként értékelte. Azon a véleményen volt, hogy a termékek, elsősorban a mezőgazdaság két fő termékének, a búzának és a bornak fogyasztására, forgalmazására, szállítására és kivitelére kivetett közvetett adók beavatkoznak árakba és "eltorzítják" a természetes termelési és keresleti viszonyokat.

Több, mint kétszáz évvel Keynes előtt Boisguilbert az effektív kereslet elégtelenségében jelölte meg a termelés visszaesésének és a munkaalkalmak hiányának okát. Abban, hogy a közvetlen és közvetett adókat együttesen alkalmazó adórendszer a névleges jövedelmeket és a reáljövedelmeket is csökkenti. S mivel a kincstári "teljes adóbevétel" nem jelenik meg kiadásként a belföldi piacon, a jövedelmek királyi "költségvetésbe" történő átcsoportosítása nem viszi a gazdaságot a prosperitás állapotába. A gondolat akárcsak egy keynesi modellben: ha nőnek az adóterhek és a csökkenő fogyasztási kiadások helyébe

kormányzati kiadások nem lépnek, akkor a potenciális szintje alatt lévő kibocsátást az adóemelés tovább nyomja lefelé.

Szenvedélyesen bizonygatta, ha az emberek hiányt szenvednek kenyérből, borból, húsból és más termékekből, ha munkájukból nem tudják önmagukat és családjukat eltartani, akkor nincs mi sarkallja, nincs mi ösztönözzé őket arra, hogy dolgozzanak. S ha nem munkálkodnak, ha a földeket műveletlenül hagyják, akkor egyre kevesebb termést is takaríthatnak be.

A szabad vállalkozás, a szabad kereskedelem, a piaci versenyben való megmérettetés adhat az országnak lendületet. De Boisguilbert óvott a mohóságtól, az erő fölény kihasználásától, a hasznok egyoldalú kisajátításától. Nem pusztán morális vagy etikai indíttatásból, nem érzelmi okokból, hanem racionális gazdasági megfontolásból. Nem az önzésre, nem a nyílt egoizmusra épített, hanem, mint később a francia felvilágosult filozófusok jó része, a *raison*hoz, az értelemhez fordult. Az áru és pénz természetes mozgását korának olvasói elé tárva egyre meggyőzőbb érvekkel bizonyította, hogy az emberek valódi érdekei térben és időben összefüggnek, egymáshoz kapcsolódnak, egymásból következnek. E gondolatkör szerves része volt, hogy az alsóbb néposztályok kirekesztése a jólétből hosszú távon az általános jólétet is visszafogja. A széles fogyasztói rétegekre támaszkodó, szilárd belső piacra épülő gazdasági növekedés gondolata éppoly korszerű ma, mint lassan már három évszázada.

Reményei szerint a gazdasági gyógyulás egy tollvonással meghozható, nem látta hosszú és beláthatatlan folyamatnak. Ezért hitt a reformokban, az ész-érvek meggyőző erejében.

10. JEGYZETEK

^{1*} **Boisguilbert, Pierre Le Pesant, seigneur de**, francia nemzetgazdász. 1646. február 17-én született taláros nemesi családban, ötödik gyermekként Normandia fővárosában, Rouenban, és ott is halt meg 1714. október 10-én.⁸³ A *Le Pesant* családnév – jelentéséből ítélve súlyos, nagy testű ember lehetett eredetileg viselője, – ma is elterjedt Normandiában, *Boisguilbert* pedig a 17. század elején a családi tulajdonába került földbirtok neve volt. Corneille, Fontenelle és Charlotte Corday ismert képviselői az ágnak. Tanulmányait testvéreivel együtt szülővárosában a jezsuitáknál kezdte, majd Chesnay-ban folytatta, mivel egyes jezsuita tanárok szerint csak a szülői ház befolyásától távol lehet a gyermekeket morálisan nevelni.

A családi hagyományokat követve Boisguilbert jogot végzett Párizsban. De nem jogászként, irodalmárként indult. Görög klasszikus szövegeket fordított franciára, írt egy sikeres, több kiadást megélt történelmi regényt Stuart Máriáról. A kirobbanó siker azonban elmaradt, így harmincéves korában visszatért szülőföldjére. Még abban az évben, 1676-ban megnősült. Felesége, Boisguilbert keresztanyjának leánya, Suzanne Le Page vagy írták Paige-nek is, gazdag normandiai családból származott. Boisguilbert e vagyonra alapozhatta kereskedelmi és gazdálkodói tevékenységét. (A családi vagyon nagyobb részét ugyanis szülei által jobban kedvelt testvére, Nicolas örökölte, így a Boisguilbert uradalmat is. Felesége révén azonban számos földbirtok ura lett.) Házasságukból kilenc gyermek született.

Normandiába visszatérve a roueni parlamentben különböző magas tisztségeket töltött be. 1699-től a városi bíróság vezető embere és a város alispánja is egy személyben. *Lieutenant général* és *lieutenant de police*, mely hivatalt 1699-ben hozták létre a parlament és a városi testület között megosztott közigazgatási feladatok egyesítésére. (A város biztonsága, a közterek, utcák kivilágítása, az élelmiszerárak, vásárok, piacok, stb. felügyelete, stb.). A kor gyakorlatának megfelelően Boisguilbert mindkét hivatalt vásárolta. Könyvkiadóval is rendelkezett, ahol saját engedélyével, vagy engedély nélkül jelentett meg könyveket, emiatt többször

---

⁸³ Boisguilbert életrajza Jacqueline Hecht tanulmányának alapján készült. (Jacqueline Hecht [1966]: *La vie de Pierre Le Pesant, seigneur de* In: *Pierre de Boisguilbert ou la Naissance...*pp. 121–245.)

összeütközésbe került a hatóságokkal. A vidék nyomorával szembeülve kezdte kutatni a szegénység okait. S viszonylag korán kidolgozott két reformot, az adókról és a jogi tanulmányokról. Elképzelését mindig hivatalos úton, kormánytisztviselőkkel és a mindenkori pénzügy-miniszterrel, (Pontchartrain, Chamillart, Desmaretz) tárgyalta meg. Ezért rendszerint személyes megbeszélések, hosszú levelezés, számtalan feljegyzés, emlékeztető, a kor szokása szerint *Mémoire* előzte meg műveit. Voltaképpen ezekből állította össze könyveit, érvelésének végső, nyilvános eszközeit.

A minden jövedelmet megadóztató reform elképzelése 1693-ban gyakorlatilag már készen volt, de csak 1695-ben a *Le Détail* megjelenésével került a nyilvánosság elé. Erről az első, a francia gazdasági és pénzügyi állapotokat részletesen elemző munkájáról, egy „kicsinyke könyv” megjelenéséről, amelyen sem a szerző neve sem a kiadó nem volt feltüntetve, a *Gazette d'Amsterdam*⁸⁴ adott hírt az 1695. december 5-i számában. A könyv figyelmet keltett ugyan és több kiadást is megért, igazán nagy sikert azonban nem aratott.⁸⁵ Boisguilbert már ezekben az években találkozott Vaubannal, aki szintén adóreformban gondolkodott és nézeteik sok tekintetben megegyeztek. (Tervezetük gyakran össze is keveredik az elmélettörténeti munkákban.) Vauban az 1707-ben megjelent *Projet d'une dixme royale (Tervezet egy királyi tizedről)* munkájában ezt meg is erősítette. Pontosabban az okok elemzésében és az arányos teherviselés elvében egyetértettek, a megoldás módjában azonban már eltérő véleményen voltak. Vauban a régi pénzügyi rendszert egy általános jövedelemadóval, a tizeddel, javasolta felváltani. A föld termése után *in natura* és az egyéb vagyontárgyakból származó jövedelmek után pénzben kellett volna fizetni. Boisguilbert viszont a hagyományos, régi adórendszerhez kívánt visszatérni és jövedelem-arányos, de fix adórendszerben gondolkodott és a leghatározottabban a természetben fizetendő adó ellen volt. Foglalkozás-csoportok szerint fix összegű, *la taille au tarif*, „től-ig” típusú adótarifákat, dolgozott ki. Részletes kimunkálására viszont következő munkájában a *Factum*-ban került sor.

Boisguilbert egész életét kitöltötte az adórendszer átalakítására irányuló törekvése. Elgondolásának szerves része volt a gabona és a bor szabad

⁸⁴ A *Gazette d'Amsterdam* 1691. augusztus 27-től 1703. november 12-ig jelent meg. 1795. január 17-től neve *Liberté, Égalité, Fraternalité, Gazette d'Amsterdam*-ra változott. 1796. január 3-a után megszűnt. Tulajdonosa a Tronchin család volt.

⁸⁵ Boisguilbert műveinek részletes felsorolása időrendi sorrendben a 7* jegyzetben található a tanulmány végén.

kereskedelmének elérése és nyomott árak felemelése. Állandóan utazott, tárgyalta, megpróbálta javaslatait az éppen hivatalban lévő pénzügyminiszterrel elfogadtatni. Számos ellenséget szerzett, összeütközésekbe keveredett, többször volt kegyvesztett, sőt rövid időre száműzték is. Okát az 1707-ben, a *Factum* mellékletként, illetve külön is kiadott *Supplément* adta. „Kell várnunk a békekötésig?” a változtatáshoz, „*Faut-il attendre la paix*”, konok ismétlése írásában lázítóan hatott és kiváltotta a király haragját.

Száműzetéséből visszatérve írásait összegyűjtötte és *Testament politique de Vauban (Vauban politikai végrendelete)* címen jelentette meg díszes kiadásban 1707–1708 körül. Ezzel később sok zavart és fejtörést is okozott. Vajon milyen szándék vezette? Feltehetően az akkoriban elhunyt Vauban iránt hirtelen támadt általános szimpátiát próbálta Boisguilbert (vagy a kiadó), a maga javára, az általa képviselt ügy hasznára fordítani.

Az életbelépő adóreform végülis Boisguilbert bukását hozta. A királyi tized fizetéséről 1710. végén hozott törvény egyik szellemi szülőatyjának tekintették. Csakhogy, ahogy ez lenni szokott, a törvény csak részben felelt meg eredeti tervzetének.

Utolsó éveit megbántottan, szorongással, keserűen és rossz anyagi körülmények között töltötte. Két hónapja volt csak nyugdíjban, amikor meghalt. Szülővárosában a Saint-Maclou templom kriptájában temették el 1714. október 10-én.

Nevének kétféle írásmódja ismeretes: Boisguilbert és Boisguillebert. Mindkettő hiteles. A legújabb kutatások szerint családi nevének írásmódja Boisguilbert volt, hivatalában azonban gyakran a Boisguillebert-t használta, talán azért, hogy ne tévesszék össze testvérével. A szakirodalomban ma a Boisguilbert az elfogadott.

^{2*} **Jean-Baptiste Colbert** (1619–1683). XIV. Lajos pénzügyi államminisztere volt 1664-től 1683-ig, halála napjáig. Mint ismeretes merkantilista gazdaságpolitikát képviselt. Hivatalba lépésekor a gazdaságilag-pénzügyileg szétzilálódott gazdaságot egy egységes, "rendre" és "munkára" épülő gazdasággá kívánta átalakítani. A legapróbb részletekig átgondolt, racionális szabályokkal próbált irányítani. Döntéseire alaposan felkészült. Pénzügyministerségének első éveiben felmérte a királyi birtokok állapotát, a mezőgazdaság helyzetét, az állatállományt, a birtokviszonyokat. Hozzákezdett egy átfogó jogi kódex elkészítéséhez, s bár nem készült el vele, egyes elemei ma is élnek a

francia és európai törvényekben. Európa első kereskedelmi kódexe, a tengerészeti-jog nagy kódexe Colbert műve volt. Átszervezte a közigazgatást, állandósította az *intendáns*-rendszert. Neve a történelemben iparpolitikájáról híresült el. Teljes erővel támogatta a francia ipar megerősödését és gazdaságpolitikájával elősegítette, hogy egyes iparágak, így a pamut- és selyemipar, fegyvergyártás, vas- és üveggyártás az első helyre kerültek Európában. Egyes termékek, mint a só, cukor, szappan, piperecikk francia monopolvermékek lettek Európában. A műbútor, a gobelin pedig elindult hódító útjára. A mezőgazdaságot háttérbe szorító gazdaságpolitikájáért érte már életében is és később is az éles kritika. De a 18. század közepén már régen nem élt és a francia gazdaság elmaradottságát még mindig gazdaságpolitikájából eredeztették.

^{3*} E. Daire, e korszak elmélyült kutatója Voltaire szemére vetette, hogy hosszabban írt a király szeretőiről, mint Boisguilbert műveiről. Ennek oka valójában az volt, hogy ellentétben Boisguilbert-rel, Voltaire elismerte Colbert gazdaságpolitikáját. Ferney-ben töltött utolsó évtizedei alatt a negyven lakóházból álló kis települést a „Colbert modelt” követve formálta virágzó ipari várossá. Bois-Guillebert úr, – írta Voltaire, 1672-ben megjelentetett *Le Détail de la France, (Részletesen Franciaországról)*, kis, kétkötetű könyvében, az ország hanyatlásának időpontját 1660-tól számította, noha ennek éppen az ellenkezője történt. (A mű megjelenésének dátumát tévesen adta meg Voltaire.) Franciaország legvirágzóbb időszakát élte ekkor egészen az 1689-es háború kitöréséig, amely háború hozta azután később a bajokat. Voltaire Boisguilbert-t ezért azok közé a "huhogók" közé sorolta, akik bőven akadtak Angliában, és annak legvirágzóbb korszakában az állam hamarosan bekövetkező tönkremeneteléről írtak.

Ugyanakkor Voltaire könyvének 30. *Pénzügyek és szabályozások (Finances et réglements)* fejezetén érezhető, hogy nézeteire feltételezhetően hatott Boisguilbert, közvetlenül vagy közvetve, azokon keresztül, akiket Boisguilbert befolyásolt. Voltaire elfogadta, hogy a gazdagságot nem a pénz bősége adja, hiszen vannak népek, amelyek nemesfémhányáik ellenére igen szegények. Elismerte, hogy a termelés alakulásában a fogyasztás meghatározó és éppen azért vette védelmébe a luxus fogyasztást, mivel a luxuscikkeket francia földön gyártották.

Három lényeges dologban azonban Voltaire más véleményen volt. A gazdasági problémák kezdetét, mint említettem, Colbert halála utáni időkre tette. A gazdasági fejlődésben a különböző iparágaknak kiemelt

szerepet tulajdonított. (Voltaire Ferney-ben, ahol földesúri birtokot vásárolt, több ipari vállalkozást alapított, köztük az óragyártó manufaktúrát, amely hamarosan a francia gyártás központjává vált és 1776-ban már ezer embert foglalkoztatott.) A szegénységet azonban általában nem kívánta megszüntetni, mondván, hogy az "emberi természet olyan, hogy a kézműves és a munkás egyáltalán nem dolgozna, ha a szükség nem kényszerítené: tehát e nagyszámú embernek szegényen kell élnie, ami nem azt jelenti, hogy feltétlenül nyomorban."⁸⁶

^{4*} Eugène Daire: *Economistes financiers du dix-huitième siècle*. Paris, Guillaumin et C, Libraires. Második kiadás. 1851. Boisguilbert írásai: *Le Détail de la France*. 1696. (Franciaország részletes leírása.) Eredeti címe: *La France ruinée sous le règne de Louis XIV. par qui et comment avec les moyens de le rétablir en peu de tems*. (Ki és hogyan tette tönkre Franciaországot XIV. Lajos uralkodása alatt és milyen eszközökkel lehet helyreállítani rövid idő alatt);

Factum de la France, ou moyens très faciles de rétablir les finances de l'Etat. 1707. (Tényszerűen Franciaországról, avagy milyen eszközökkel lehet igen gyorsan az állam pénzügyeit helyreállítani); *Traité de la nature, culture, commerce et intérêt des grains* (Értekezés a gabona természetéről, termeléséről, kereskedelméről és érdekéről. 1707?);

Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent, et des tributs, ou l'on découvre la fausse idée qui règne dans le monde à l'égard de ces trois articles (Értekezés a gazdagság természetéről, a pénzről és az adókról, avagy honnan származik az a téves nézetet, amely e három tétel tekintetében uralkodik a világban), 1707?.

^{5*} A korabeli adórendszer rendkívül bonyolult, következképpen áttekinthetetlen volt. Az adókötelezettség szempontjából nemcsak a nemesemberek és a nem nemesek, hanem a királyság egyes területei között is jelentős egyenlőtlenségek voltak. A rendi tartományok, *les pays d'états* és a választó tartományok, *les pays d'élections* az adófizetés tekintetében is eltérő jogokkal rendelkeztek, továbbá adóügyi egységek szerint az ország ún. *généralité*re volt osztva, amelyeknek egyik alegysége az *election* volt. A rendi tartományok maguk határozhatták meg és egy összegben fizethették hozzájárulásukat, a királyi ház bevételéhez,

---

⁸⁶ "Le manoeuvre, l'ouvrier, doit être réduit au nécessaire pour travailler: telle est la nature de l'homme: il faut que ce grand nombre d'hommes soit pauvre, mais il ne faut pas qu'il soit misérable." (Voltaire [?] i. m. p. 393.)

részesedésüket a *l'impôt*-ból. A választó tartományokban általában a Királyi Tanács állapította meg az adófizetés módját. További tagoltságot jelentett pénzügyi szempontból a cinq Grosses Fermes, az öt főadóberlet, a királyi birtokok vámúniója, amelyet 1664-ben Colbert hozott létre.

Az adófajtákat tekintve létezett közvetlen, vagyis egyenes adó, közvetett adó és adójellegű fizetési kötelezettség. A *taille*, vagy *taillon* az egyetlen állami egyenes adó, tehát személyre: jövedelemére vagy vagyonára kivetett adó 1695-ig. (Eredetileg a nemesség mentes volt *taille* fizetése alól, ennek fejében viszont ingyenes katonai szolgálattal tartozott.) Az adózási bázis szélesítésére 1695-ben vezették be a lakóhelyek szerint fizetett fejadót, a *capitation*, amely visszavonása után 1701-től, átmeneti időre, általános adónemmé vált. A század második felében már csak a közrendűeket terhelte.

A közvetett adónak rendkívül sok fajtája létezett. Forgalmi adók és fogyasztási adók, jövedékek és illetékek. A *gabelle* elsősorban a só fogyasztására kivetett adó (de egyéb termékek is tartozhattak bele), az *aides*, forgalmi adó, speciálisan a boradó elnevezésére szolgált. A kivitelnél és a behozatalnál a belföldi kereskedelem szempontjából különállóként kezelt egyes országrészek közötti áruforgalomra sokféle vámot, *la douane*, vetettek ki. Adójellegű kötelezettséget jelentettek azok a váltók, *les traites*, amelyeket az állam a rendkívüli tételek, *les affaires extraordinaires*, fedezésére, adók előzetes befizetése, vagy kölcsönök, *les prêts*, ellenében adott. Voltak olyan államadósságok, amelyeknél a hitelezők csupán a kamatokra volt joga a tőke visszatérítése nélkül, vagy kamatra bizonyos törlesztéssel együtt, ezek járadékként, *les rentes*, voltak nyilvántartva.

Természetes gyakorlat volt, hogy a király az adók beszedésének jogát bérbeadta, vagy az állami adóbehajtó tisztviselők maguk biztosíthatták javadalmazásukat, így a behajtott adó összegénél eleve kevesebb került a kincstárba. Ez a rendszer az adófizetők kiszolgáltatottságát, bizonytalan helyzetét súlyosbította, az adóbeszedők nyereségre törését pedig erősítette.

1710-ben az egyházi tized példájára a király elrendelte a királyi tized, *dixième royale* fizetését. Bevezetése egy időre esett a század elején egy rövid pénzügyi válsággal, a spanyol örökösödési háború elhúzódásával és az 1709–10-es sikertelen béketárgyalásokkal.

^{6*} Amikor Desmaretz, Colbert unokaöccse 1708. február 20-án *contrôleur général des Finances*, pénzügyi államminiszter lett megbízta Jean-Roland Malet királyi tanácsadót, hogy készítsen egy átfogó jelentést a kincstár

pénzügyi helyzetéről. A "bajokról tudnunk kell, de az emberek elől el kell titkolnunk, hogy ne tudják meg a Királyság milyen szomorú helyzetben találtatik."⁸⁷ – indokolta kérését. Munkáját Desmaretz bőkezűen honorálta, évi 10 000 livre járadékot kapott 1708-tól 1715-ig, miniszterségének éve alatt. Desmaretz egyébként Malet karrierjét és anyagi gyarapodását még sok más vonatkozásban is segítette. Ezért amikor a régenség idején Desmaretz-t tisztségéből felmentették, iránta való loyaltásból Malet nem hozta nyilvánosságra munkáját. Publikálására csak jóval később, Malet halála után, valószínűleg Necker kívánságára 1789-ben került sor Londonban. Kiadója, Luc-Vincent Thiéry, francia volt. Az akkori pénzügyminiszter, pontosabban címe szerint pénzügyi igazgató⁸⁸ feltehetően a költségvetés vitájában saját koncepciója melletti érvelésnek szánta. 1789-ben tehát megjelent Malet, *Comptes rendus de l'administration des finances du royaume de France, (A francia Királyság pénzügyeinek áttekintése)* munkája.

Akiket a tények érdekelnek, – írta Malet, az adatokból, nyomon követhetik az évi változásokat, a kapcsolódásokat, az adók nagyságát, a jövedelmeket és a kiadásokat.⁸⁹ Az emlékirat elé írott előszó közlése szerint munkáját 1720-ban fejezte be, mégis valószínűbb, hogy már 1712 előtt lezárta.

1600-tól a század végéig, 1689-ig tekintette át a francia monarchia pénzügyi helyzetét. Eredménye 67 táblázat, *les cartes annuelles* lett. (Az ezekben közölt adatok alapján készültek az 1.sz., 3.sz., 4.sz., 5.sz., 6.sz. grafikonok.) Az adatsorok két helyen megtörtek, hiányoztak az 1657–1661 és 1696–1699 közötti évek, s mivel 1661-ben a nyilvántartási rendszer megváltozott, közvetlenül nem összehasonlíthatók. Malet hivatalban töltött éve alatt is, 1708-tól 1715-ig magánszorgalomból rögzítette a kincstár pénzügyeit. Amikor XIV. Lajos halála után

---

⁸⁷ „connaître le mal; mais il falloit le cacher en même tems, afin de ne point rendre publique la triste situation où se trouvoit le Royaume” – olvashatjuk Margaret és Richard Bonney által megjelentetett munkájában. 1993-ban közreadták Malet eredeti táblázatait kritikai észrevételeikkel és saját számításaikkal kiegészítve. Margaret és Richard Bonney [1993]: *Jean-Roland Malet premier historien des finances de la monarchie française*

⁸⁸ "A svájci származású Necker, éppen külföldi volta miatt, nem kap miniszteri rangot, címe: *directeur général des Finances* (pénzügyi főigazgató) lesz." – tudjuk meg Kövér Lajostól. (Kövér Lajos [1994]: *Turgot politikai pályája.* 127.o.)

⁸⁹ „Cartes, constater véritablement la filiation et la succession des revenus et des dépens; et dresser des états de comparaison, d’une année à une autre, tant par rapport aux augmentations qu’aux diminutions arrivées dans chaque nature de revenu et de dépense.” (Margaret és Richard Bonney [1993] p. 27.)

„Desmaretz urat akarták felelőssé tenni a rossz pénzügyi helyzetért, amelybe az állam adósságai miatt került, átadtam neki nyolc könyvet, amelyet évről évre állítottam össze minisztersége alatt, és amelyről neki soha sem beszéltem;" – nyilatkozta Malet. Ezekre épült, ezekkel azonos az a jelentés az archívumban fellelhető anyagok szerint, amelyet Desmaretz 1715-ben a király elé terjesztett és amely Desmaretz nevében *Mémoire sur l'administration des finances depuis le 20 février 1708 jusqu'au 1er septembre 1715* (1716) címmel 1789-ben megjelent.

A királyság pénzügyi helyzetének, a kincstár bevételeinek és kiadásainak áttekintéséből Malet is hasonló következtetésre jutott, mint kortársai közül sokan, köztük Boisguilbert is. Szinte Boisguilbert halljuk, amikor Malet a termékforgalmi adók kedvezőtlen hatását elemzi. A mezőgazdasági termékekre kivetett adók, – írta, megnövelik az árakat, a magasabb árak pedig visszafogják fogyasztásukat, a mezőgazdasági termékek fogyasztásának csökkenése az iparcikkek fogyasztását is mérsékeli, minthogy e „kétfajta jövedelem örökösen körbejár”.⁹⁰ Az állam az ország jólétét úgy biztosíthatja, hogy a fogyasztás ésszerű szintjét fenntartja. Malet az adóbérleti rendszer miatt igen alacsony hatékonysággal működő adóbeszedés intézményének korszerűsítését is javasolta. Ezért nem értett egyet Vauban adóreformjával, aki az új adó, a „királyi tized” beszédését a régi intézményi keretben képzelte el.

---

⁹⁰ "par la circulation perpétuelle qu'il y entre ces deux revenus" – idézi Bonney Margaret és Richard Bonney [1993] p. 19.

11. GRAFIKONOK

12. BOISGUILBERT MŰVEI ⁹¹

1673

Histoire Romaine, escrite par Herodien....

Boisguilbert első munkája. 1675-ben jelent meg.

1674

Histoire de Dion Cassius de Nicée, abrégée par Xiphilin. Contenant ce qui s'est passé de plus considérable sous les Empereurs romains; á commencer depuis le Grand Pompée, jusques á Alexandre fils de Mammée. Traduite de Grec en François, par Monsieur de B.G.**.

Paris. Claude Barbin, 1674.

Marie Stuart, Reyne d'Escosse. Nouvelle historique.

Párizs. Claude Barbin, 1674.

1675

Marie Stuart Reyne d'Escosse. Nouvelle Historique. [Második kiadás.]

Paris. Claude Barbin, 1675.

Marie Stuart, Reyne d'Escosse. Nouvelle Historique. [Harmadik kiadás]

A párizsi kiadás alapján (Hollandia, La Sphère), 1675.

Histoire Romaine, escrite par Hérodien. Traduite du Grec en François, par Monsieur de Boisguilbert.

Paris. Guillaunce de Luyne, 1675.

1685

Mademoiselle de Jarnac. [Vitatott.]

Paris. Claude Barbin, 1685.

1691

Memoire pour faciliter et avancer la levée d'un grand nombre de charges qui sont aux parties casuelles.

Boisguilbert 1691. május 3-i leveléhez mellékelte.

Second mémoire (sur les aides).

Kézirat. Boisguilbert 1691. május 3-i levelének melléklete.

---

⁹¹ E kronológia nem tartozik szorosan Boisguilbert közgazdasági nézeteinek elemzéséhez, de talán értékes lehet annak számára, aki e korszakot kutatja. A biblio-gráfia forrása a *Pierre de Boisguilbert ou la Naissance...*[1966] kötetben közölt anyag.

1694

Le Détail de la France sous le règne de Louis XIV.

Techener szerint a *Détail* első kiadása 1694-ből.

1695

Le Détail de la France, ou Traité de la cause de la diminution de ses biens, et des moyens d'y remédier, par M. de S.

Rouen, 1695.

Feltehetően ez volt az igazi első kiadás. Hivatkozott rá le P. Lelong (*Le Détail de la France, ou Traité de la cause et de la diminution de ses biens...* Lenglet du Fresnoy, Quérard (*Le Détail de la France, ou Traité de la cause de la diminution des biens, et des moyens d'y remédier*), valamint Stourm. Nem található példány belőle.

Le Détail de la France. La cause de la diminution de ses Biens, et la facilité du Remède. En fournissant en un mois, tout l'argent dont le Roy a besoin, et enrichissant tout le Monde.

Rouen. 1695.

Sok kutató ezt a kiadást tekinti az első eredeti kiadásnak.

La France ruinée Sous le Règne de Louis XIV. Par Qui et Comment. Avec les moyens de la Rétablir en peu de tems.

Köln. Pierre Marteau (Hollandia), 1695.

Le Détail de la France sous le règne de Louis XIV.

Techener feltehetően erről a kiadásról gondolta, hogy 1694-ből való.

1696

Mémoire pour faire voir qu'on ne peut éviter la famine de tempsen temps qu'en permettant l'enlèvement des blés hors du royaume, hors le temps de cherté.

Kézirat.

Le Détail de la France. La cause de la diminution de ses Biens, et la facilité du Remède. En fournissant en un mois, tout l'argent dont le Roi a besoin, et enrichissant tout le Monde.

Tartalmát tekintve azonos az 1695-ös kiadással.

La France Ruinée Sous le Règne de Louis XIV. Par Qui et Comment. Avec les moyens de la Rétablir en peu de tems.

Köln. Pierre Marteau (Hollandia) . 1696.

La France Ruinée Sous le Règne de Louis XIV. Par Qui et Comment. Avec les moyens de la rétablir en peu de tems.

Köln. Pierre Marteau (Hollandia). 1696.

Le Détail de la France ou la France ruinée sous le règne de Louis XIV.

Köln. Pierre Marteau (Hollandia). 1696.

1697

Le Détail de la France, sous le rĕgne de Lois XIV.

Le Détail de l France, ou Traité de la cause de la diminution de ses biens, et la facilité du remĕde, en fournissant en un mois tout l'argent dont le Roi a besoin, et enrichissant tout le monde.

Rouen, 1697

Mémoires pour servir su rétablissement général des affaires en France, (par occasion, on fait voir les causes de sa décadence).

Villefranche. Pierre et Jean, 1697.

Egyetlen példányát sem ismerjük, bár több kutató is említette létezését.

Mémoires pour servir au rétablissement général des affaires en France, où, par occasion, on fait voir les causes de sa décadence.

1698

La France ruinée Sous le Rĕgne de Louis XIV. Par Qui et Comment. Avec les moyens de la Rétablir en peu de tems.

Köln. Pierre Marteau (Hollandia). 1698.

Többek, közöttük Dupont de Nemours szerint a *Détail* 1698-ban megjelent változata.

[Précis]...

Boisguilbert 1698.szeptember 4-i leveléhez csatolt kézirat.

1699

Le Détail de la France, Sous le règne de Louis XIV.

Mémoires pour servir au rétablissement général des affaires en France, ou, par occasion, on fait voir les causes de sa décadence.

1700

[Mémoire sur les monnaies.]

Boisguilbert 1700. március 14-i levelében említette, hogy küldi Chamillart-nak. Nem került elő.

[Mémoire sur la sortie des blés.]

Kézirat, amelyről Boisguilbert 1700. június 13-i leveléből tudunk, de nem

került elő.

1701

Le Détail de la France...

[Détail de la capitation laïque et de la capitation ecclésiastique.]

Boisguilbert 1701. december 31-i levelében jelzi, hogy küldi ezt az írását, nem került elő.

1702

[Mémoire sur la réformation des aides.]

Boisguilbert 1702. május 17-én írott levélben megemlítette Chamillart-nak, hogy küldi ezt az írását, azonban nem került elő.

1703

[Lettre ou mémoire sur un fonds de 80 millions, outre les revenus ordinaires...]

A *Factum* első vázlat. Feltehetően ezt volt az a kézirat, amelyről Boisguilbert beszélt 1703. július 18-i levelében. A kézirat azonban nem került elő. Tartalmilag azonos a *Mémoire sur l'assiette de la taille et de la capitation* (1705) című írással.

Maximes ou principes incontestables pour rétablir ou soutenir la France dans la conjoncture présente.

Kézirat, jelzetlen.

1704

[Précis en cinq extraits de l'ouvrage sur les 80 millions de hausse... Réponse aux objections...]

A *Factum* egyik rövidített változata, kiegészítve Boisguilbert válaszával a bírálatokra.

Le Détail de la France...

Dupont de Nemours (*Notice abrégée...*) közlése szerint a *Détail* 1704-es újrakiadása.

[Dissertation sur la nature des richesses...]

Boisguilbert több, 1704. július 1-ji, szeptember 23-i, december 2-i és december 23-i levelében utal egy nagyobb munkájára, ez lesz a *Dissertation*. 1707-ben jelenik meg nyomtatásban.

[Traité de la milice.]

Boisguilbert 1704. november 1-ji levelében említi ezt az írását, azonban

nem került elő.

Mémoire qui fait voir que c'est avec une très grande raison que Monsieur le Contrôleur Général est plus porté à permettre l'enlèvement des grains hors de royaume que l'on ne l'était ci-devant.

Rouen. 1704. november. Megjelent nyomtatásban..

État par estimation du produit des aides et droits y joints des généralités ci-après (Châlons, Amiens, Orléans, Poitiers, La Rochelle, Limoges.)

Boisguilbert 1704. november 20-i levelének melléklete. A titkári kézírásában.

Mémoire sur l'article des aides.

Boisguilbert 1704. december 2-i leveléhez volt csatolva. A titkári kézírásában

Causes de la rareté de l'argent et éclaircissement des mauvais raisonnements du public à cet égard.

A Mémoire sur l'assiette de la taille et de la capitation 1705. 3. fejezete és szerepel *le Principe de toutes sortes d'impôt...* munkában. 1707-ben jelent meg önállóan.

Traité de la nature, culture, commerce et intérêts des grains...]

Boisguilbert 1704. novemberében elküldte Desmaretz-nek a gabona áráról és szabad kereskedelmének bevezetéséről kialakított nézeteinek rövid összefoglalását. A *Factum*-mal együtt 1707-ben kerül publikálásra.

[Cinquième feuille, sur les 80 millions de hausse pour le Roi.]

A *Factum* kivonata. Chamillart-hoz intézett 1704. decemberében írott levél tartalmazza.

1705

[Réponse, en sept à huit pages, à l'objection du temps de la guerre... "]

Supplément du Détail címen később, 1707-ben kerül publikálásra. Boisguilbert műveit betöltjük a szerzőt számúzik.

[Mémoire sur l'assiette de la taille et de la capitation.]

Boisguilbert 1705. május 5-i levele alapján keletkezésének időpontja 1705-re tehető. A *Factum* első változatának ez az írás tekinthető.

Mémoire qui fait voir la solidité... qui se trouve malgré l'opinion commune entre les riches et les pauvres, et que ce sera une grande opulence á ces premiers, ainsi qu'au Roi, de décharger les misérables, ainsi que leurs denrées, de la plupart des impôts.

1705 körül keletkezhetett. (Solidité solidarité értelmében.).

Causes des désordres de la France.

Kéziratban. 1704, vagy 1705 körül keletkezett.

Remède infaillible á tous les désordres de la France, praticable en trois heures, sans congédier ni fermiers ni traitants ordinaires, ni former aucun mouvement qui mette rien au hasard, mais qui redonnera sur-le-champ plus de quatre á cinq cents millions de rentes á la France, c'est-á-dire en consommation de denrées et la mettra par conséquent en état de fournir au Roi quatrevingts millions de hausse dans les revenus ordinaires, n'étant que la quatre ou cinquième partie de ce que Sa Majesté aura rétabli en un moment.

Boisguilbert 1705. június 25-i levele alapján nézeteinek rövid összefoglalása.

L'avantage de tous les peuples de la France est que tous les besoins du Roi, á quelques sommes qu'ils puissent monter, se prennent sur les tailles et sur la capitation.

Boisguilbert 1705. szeptember 10-i levele alapján 1705. körül íródott. Kéziratban, két példányban készült másolat.

Le principe de toutes sortes d'impôt, quelque grand qu'il soit (*sic*) est le revenu des peuples.

Keletkezésének időpontja feltehetően 1705.

[Mémoire sur un projet pour rétablir la France.]

Boisguilbert 1705. szeptember 17-i levelének alapján keletkezésének időpontja 1705.

[Mémoire sur les blés et les liqueurs.]

Boisguilbert 1705. október 17-i leveléhez mellékelt javaslatának rövid foglalata.

Factum de la France, contre les demandeurs en délai pour l'exécution du projet traité dans le "Détail de la France", ou le Nouvel ambassadeur arrivé du pays du peuple.

1705-ben keletkezhetett.

Factum de la France. Mémoire á l'occasion de l'impression l'ouvrage intitulé "Détail de la France"

A *Factum* 1695 és 1705 között átdolgozott változata. A 100 oldalból álló kézirat Vauban iratai közül került elő, feltehetőleg Boisguilbert-től kapta.

Factum de la France, ou Moyens très faciles de faire recevoir au Roy quatre-vingts millions par-dessus la capitation, praticables par deux heures de travail de Messieurs les Ministres, et un mois d'exécution de

la part des peuples.

Bár több kutató hivatkozik erre a kiadásra, egyetlen példánya sem található.

1706**Factum de la France...**

Rouen. 1706.

[De la Nécessité d'un traité de paix entre Paris et le reste du royaume.]

Kézirat töredék, 1705. év vége vagy 1706. év elején keletkezhetett. Mirabeau márki hagyatékából került elő.

1707**Supplément du Détail de la France.**

Saint-Simon közlése szerint emiatt az önállóan publikált kis könyv miatt tiltották be Boisguilbert műveit.

Le Détail de la France, Sous le Règne Présent. Augmenté en cette nouvelle Édition de plusieurs Mémoires et Traitez, sur la même matière. 1707.

Boisguilbert korábban megjelent és kéziratban meglévő műveit valamint újabb írásait (*-gal megjelölve) adta közre.

Első kötet:

– Le Détail de la France. La cause de la diminution de ses biens, et la facilité du remède, en fournissant en un mois tout l'argent dont le Roy a besoin, et enrichissant tout le monde

*Traité du mérite et des lumières de ceux que l'on appelle (*sic*) Gens habiles dans la Finance, ou Grands Financiers

– Traité de La Nature, Culture, Commerce et Interest des Grains, tant par rapport au Public, qu'à toutes les conditions d'un État. Divisé en deux parties. Dont la première fait voir que plus les Grains sont à vil prix, plus les pauvres, sur tout les ouvriers, sont misérables. Et la seconde, que plus il sort des Bleds d'un Royaume, et plus il se garantit des funestes effets d'une extrême disette

Második kötet:

– Factum de la France, ou Moyens très faciles de faire recevoir au Roy Quatre-vingt millions par-dessus la Capitation, praticables par deux heures de travail de Messieurs les Ministres, et un mois d'exécution de La part des Peuples, sans congédier aucun Fermier Général ny Particulier, ny autres mouvemens que de rétablir quatre ou cinq fois davantage de revenu à la France, c'est-à-dire, plus de cinq cens millions sur plus de mille cinq cens

anéantis depuis 1661. Parce qu'on fait voir clairement en même temps, que l'on ne peut faire d'objection contre cette proposition, soit par rapport au temps et à la conjoncture, comme n'étant pas propre à aucun changement, soit au prétendu péril, risque, ou quelques autres causes que ce puisse être, sans renoncer à la raison et au sens commun, en sorte que l'on maintien *[sic]* qu'il n'y a point d'homme sur la terre qui ose mettre sur le papier une pareille contradiction, et la souscrire de son nom, sans se perdre d'honneur: et l'on montre à même tems l'impossibilité de sortir autrement de la conjoncture présente

– Mémoire, Qui fait voir en abrégé, que plus les Bleds sont à vil prix, plus les Pauvres sont misérables, ainsi que les Riches, qui seuls les font subsister; et que plus il sort de Grains du Royaume, et plus on se garantit d'une Cherté extraordinaire

*Sentence du Châtelet de Paris, qui fixe le prix du pain. Du sisième May 1649. De par le Roy, et Monsieur le Prévost de Paris, ou son Lieutenant civil.

– Causes de la Rareté de l'argent, et éclaircissement des mauvais raisonnemens du Public.

- Dissertation de la nature des Richesses, de l'argent et des Tributs, où l'on découvre la fausse idée qui règne dans le Monde à l'égard de ces trois articles.

– Supplément (sic) du Détail de la France

Le Détail de la France, Sous le Règne Présent. Augmenté en cette nouvelle Edition de plusieurs Mémoires et Traitez, sur la même matière. 1707.

Tartalmában megegyezik az előző kiadással.

Le Détail de la France, Sous le Règne Présent. Augmenté en cette nouvelle Édition de plusieurs Mémoires et Traitez, sur la même matière. 1707.

Tartalmát tekintve megegyezik az előző kiadásokkal.

Le Détail de la France, Sous le Règne Présent. Augmenté en cette nouvelle Édition de plusieurs Mémoires et Traitez, sur la même matière. 1707.

Le Détail de la France, Sous le Règne Présent. Augmenté en cette nouvelle Edition, de plusieurs Mémoires et Traitez, sur la même matière. 1707.

Az előző kiadástól csak nyomdatechnikai megoldásában különbözik.

Le Détail de la France, Sous le Règne Présent. Augmenté en cette nouvelle Edition, de plusieurs Mémoires et Traitez, sur la même matière. 1707.

Az előző kiadástól csak nyomdatechnikai megoldásában különbözik.

[Notes aux Mémoires de M. de Sully]

1707. április 11-i levelében Boisguilbert az írta, hogy minden kéziratát elégette, csak a nyolc kötetes "Sully emlékiratait" tartotta meg.

Testament politique de Monsieur de Vauban, Maréchal de France et premier Ingénieur du Roi. Dans lequel ce Seigneur donne les moïens d'augmenter considérablement les Revenus de la Couronne, par l'établissement d'une Dixme Royale; et suppression des Impôts, sans appréhension d'aucune révolution dans l'État.

Boisguilbert (vagy a kiadó) döntése volt, hogy Vauban marsall halála után Boisguilbert összes írása olyan módon jelent meg, mintha Vauban politikai végakarata lenne.

Testament politique de Monsieur Vauban, Maréchal de France et premier Ingénieur du Roi. Dans lequel ce Seigneur donne les moïens de soulager les Peuples de ce florissant Roïaume, en augmentant considérablement les revenus de la Couronne, sans qu'on puisse appréhender (sic) aucune révolution dans le gouvernement de l'Etat.

Az előző kiadástól csak címében különbözik.

1708

Testament politique de Monsieur de Vauban, Maréchal de France et premier Ingénieur du Roi. Dans lequel ce Seigneur donne les moïens d'augmenter considérablement les Revenus de la Couronne, par l'établissement d'une Dixme Royale; et supression (sic) des Impôts, sans appréhension d'aucune révolution dans l'État.

[Extrait ou compilation des ministères de Sully et de Richelieu.]

Kézirat, amely nem került elő. Tartalmát Boisguilbert 1708. szeptember 16-i leveléből ismerjük.

[Projet d'édit pour le rétablissement de tous les premiers juges de France.]

1709. augusztus 21-i levéllel elküldött kézirat.

1710

[Mémoire adressé á M. Desmaretz, sur cent millions au-dessus de la capitation.]

Nem került elő.

1711

[Traité de paix en quatre articles, ou quatre á cinq feuilles, donnant un baromètre du degré d'opulence de toutes les conditions.]

Nem került elő

1712

Le Détail de la France Sous le Règne Présent. Augmenté en cette nouvelle Edition de plusieurs Mémoires et Traitez, sur la même Matière.

Brüsszel, George De Backer.

Testament politique du Maréchal de Vauban

Marie Stuart, Reyne d'Escosse. Nouvelle Historique. [Negyedik kiadás.]

Amsterdam. Roger, 1712.

1713

Le Détail de La France Sous le Règne de Louis XIV. 1713.

A Poitiers Egyetem könyvtárába Léon Say könyvtárából került.

1716

Le Détail de La France Sous le Règne de Louis XIV présent, avec des mémoires et Traitez, sur la même Matière.

Brüsszel. 1716. A kiadó feltehetően Backer. Az "M.de S" jelzés alapján Du Sauzet a *Nouvelles littéraires* hasábjain tévesen M. de Soisson, a Maine vidékéről való nemesember munkájának tulajdonította.

1725

The Life of Mary Stewart, Queen of Scotland and France. Written originally in French, and now done into English. With notes illustrating and confirming the most material passages of this history, collected from contemporary, and other authors of the greatest character and representation... By James Freebairn...

Edinburgh. 1725.,

1840

Le Détail de la France.

F. Danjou az 1695-ös kiadást jelentette meg. In: *Archives curieuses de l'Histoire de France depuis Louis XI jusqu'à Louis XVIII...* Paris. Blanchet, 1840.

1843

Daire (Eugène) . Ed. **Economistes financiers du XVIII° siècle... Boisguilbert, Détail de la France, Factum de la France, Opuscules divers...** [etc.].

Paris. Guillaumin, 1843. Második kiadás. Paris. Guillaumin, 1851.

Boisguilbert írásainak egyik legismertebb gyűjteménye.

Boislisle (Arthur Michel de) . **Etude sur la vie et les travaux de Pierre Le Pesant, Sieur de Boisguilbert.**

Boisguilbert 1691. április 26-a és 1713. január 29-e között a különböző pénzügyminiszterekkel folytatott levelezése. Munkája kéziratban olvasható.

1867

Horn (Ignace-Einhorn) . **L'économie politique avant les physiocrates.**

Paris. Guillaumin, 1867.

Horn publikálta Boisguilbert: *Traité du mérite et des lumières... des grands financiers*, Daire kötetéből kimaradt 1707-es kötetben megjelent írását..

1881

Boislisle (Arthur Michel de) . **Mémoires des intendants sur l'état des généralités, dressés pour l'instruction du duc de Bourgogne. Tome I : Mémoire de la généralité de Paris...**

Paris. Nemzeti Kiadó, 1881.

Boisguilbert levelezését adja közre.

1883–1897

Boislisle (Arthur Michel de). Ed. **Correspondance des Contrôleurs généraux des finances avec les Intendants des provinces, publiée par ordre du Ministre des Finances, d'après les documents conser vés aux Archives nationales...**

Paris. Nemzeti Kiadó. 1874–1883–1897.

Boisguilbert levelezése. E kötet alapján adta közre Boisguilbert levelezését és kéziratban maradt műveit **Pierre de Boisguilbert ou la Naissance de l'économie politique.** 1966

1928

Harsin (Paul) . **Une Lettre et deux mémoires inédits de Boisguilbert.**

Boisguilbert 1691. május 3-án Pontchartrainnek írt levelét publikálta a mellékletekkel együtt Harsin In *Revue d'histoire moderne*, 1928, szeptember-október, n° 17, p. 360-370. Paris. Éditions Rieder

1966

Pierre de Boisguilbert ou la Naissance de l'économie politique. Oeuvres manuscrites et imprimées. Paris. Institut National d'Études Démographiques, 1966.

Boisguilbert levelezését és kéziratban maradt műveit adja közre.

13. IRODALOMJEGYZÉK

- Boisguilbert [1696]: *Le Détail de la France. La France ruinée sous le règne de Louis XIV. par qui et comment avec les moyens de le rétablir en peu de tems.* In: Daire [1851]: *Économistes financiers du dix-huitième siècles.* Paris, Guillaumin et C, Libraires. Második kiadás.
- Boisguilbert [1707]: *Factum de la France, ou moyens très faciles de rétablir les finances de l'Etat, (1707)* In: Daire [1851]: *Économistes financiers du dix- huitième siècles.* Guillaumin et C, Libraires. Paris. Második kiadás.
- Boisguilbert [1707]: *Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent, et des tributs, ou l'on découvre la fausse idée qui rçgne dans le monde á l'égard de ces trois articles.* In: Daire [1851]: *Économistes financiers du dix- huitième siècles.* Paris. Guillaumin et C, Libraires. Második kiadás.
- Boisguilbert [1707?]: *Traité de la nature, culture, commerce et intérêt des graines, tant par rapport au public qu'à toutes les conditions d'un État* In: Daire [1851]: *Économistes financiers du dix- huitième siècles.* Paris. Guillaumin et C, Libraires. Második kiadás.
- Boisguilbert parmi nous* [1989]: Actes du Colloque international de Rouen (22-23 mai 1975) Présentés par Jacqueline Hecht. Paris. L'I.N.É.D.
- Bonney, Margaret és Richard [1993]: *Jean-Roland Malet premier historien des finances de la monarchie française.* Comité pour l'histoire économique et financière de la France, Paris
- Pierre de Boisguilbert ou la naissance de l'économie politique* [1966] Paris, L'I.N.É.D.
- Csató Katalin [1996]: *Montesquieu, a mennyiségi pénzelmélet előfutára, a pénzről.* Budapest: MTA KTI. Műhelytanulmányok; MT–DP. 38.
- Csató Katalin [1997]: *François Quesnay és a fiziokratákig vezető gazdasági fejtegetés.* **Budapest:** MTA KTI. Műhelytanulmányok; MT–DP. 44.
- Daire, Eugène [1851]: *Économistes financiers du dix- huitième siècles.* Guillaumin et C, Libraires. Paris.

- Denis, Henri [1966]: *Histoire de la Pensée Économique*. Presses Universitaires de France. Paris.
- Depeyrot, Georges [1996]: *Histoire de la monnaie*. Moneta. Wetteren.
- Faccarello, Gilbert [1999]: *The foundations of laissez-faire : the economics of Pierre de Boisguilbert*. London, New York, Routledge Studies in the History of Economics.
- Kautz Gyula. [1868]: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*. Pest. Hechenast Gusztáv Reprint kiadás 1987. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kautz Gyula [1863]: *Nemzetgazdaság- és pénzügytan*, Pest. Heckenast Gusztáv.
- Kövér Lajos [1994]: *Turgot politikai pályája*. Aetas 4. sz.
- Marx [1953]: *A politikai gazdaságtan bírálatához*. Budapest. Szikra.
- Molinier, Jean [1958]: *Les métamorphoses d'une théorie économique Le revenu national chez Boisguilbert, Quesnay et J.-B. Say*. Paris, Centre D'Études Économiques. Libraire Armand Colin.
- Molinier [1966]: *L'analyse globale de Boisguilbert* In: *Boisguilbert ou la naissance...*
- Nagels, Jacques [1970]: *Genèse, contenu et prolongements de la notion de reproduction du capital selon Karl Marx, Boisguillebert, Quesnay, Leontiev*. Bruxelles, L'Institut de Sociologie de l'Université Libre de Bruxelles.
- Papp Imre [1989] *A Napkirály*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Samuelson, Paul A. [1976]: *Közgazdaságtan*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Schumpeter, Joseph A. [1980]: *A gazdasági fejlődés elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Schumpeter, Joseph A. *History of Economic Analysis*. New York, Edited from manuscript by Elizabeth Boody Schumpeter. George Allen and Unwin Ltd.
- Teboul, René [1985]: *Le circuit comme représentation de l'espace économique*. Revue d'Économie politique. 95e année N 2 pp. 117–133.
- Vauban, [1707]: *Projet d'une dixme royale* In: Daire [1851]: *Économistes financiers du dix- huitième siècles*. Guillaumin et C, Libraires. Paris. Második kiadás.

Voltaire [?]: *Le siècle de Louis XIV. Paris.* Garnier Frères, Libraires-Éditeurs. Nouvelle Édition.

Wellmann Imre [1979]: *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században.* Budapest: Akadémiai Kiadó.